

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLEKEK

OKMÁNYTÁRAK

AZ ELSŐ BÉCSI DÖNTÉS
OKMÁNYTÁRA

Diplomáciai iratok

1938. augusztus – 1939. június

Összeállította és a bevezető tanulmányt írta
Szarka László – Sallai Gergely – Fedinec Csilla

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2017

Revíziós sikerek és csapdák

*Az első bécsi döntés diplomáciatörténeti olvasatai és forrásai****

Magyarország két világháború közötti külpolitikai törekvéseinek legfőbb célkitűzése a trianoni békeszerződésben rögzített államhatárok revíziója jelentette. Mindez szorosan összefüggött a versailles-i békerendszer, s azon belül a közép-európai politikai status quo megváltoztatására irányuló szándékkal. A revíziós célok és a külpolitikai eszközök meghatározásának kezdettől fogva alkalmazkodnia kellett a korszak gyorsan változó európai nagyhatalmi viszonyaihoz, valamint a kelet- és közép-európai régió államközi kapcsolataihoz.¹

* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Selye János Egyetem.

** MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet.

*** A kötet alapjául szolgáló forrásfeltáró munka Ádám Magda vezetésével indult el az MTA Történettudományi Intézetében. Ennek a szakasznak a legfontosabb eredménye a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található külügyi anyagok, valamint a prágai Külügyminisztériumi Levéltár és a Szlovák Nemzeti Levéltár vonatkozó fondjainak elsődleges feldolgozása volt. A következő szakaszban Janek István, Sallai Gergely, Szarka László, Szesztay Ádám a budapesti, a párizsi, a prágai, a pozsonyi, a varsói külügyi levéltárak forrásait tárták fel, illetve Seres Attila moszkvai, Sipos Péter londoni, Réti György pedig római levéltári anyagokat ajánlott fel válogatásunk részére. A munka a berlini Külügyminisztériumi Levéltár, a londoni National Archive külügyminisztériumi anyagainak, a prágai Masaryk Intézet Levéltárának és a Szlovák Nemzeti Levéltár vonatkozó fondjainak, valamint az MNL OL K 64-es fondjának kiegészítő kutatásával folytatódott. A szerkesztői munkát 2015–2017 között Szarka László, Fedinec Csilla és Sallai Gergely végezte el.

1 A magyar revíziós külpolitikáról lásd Pritz Pál (szerk.): *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006. A Csehszlovákiával szembeni revíziós politikáról lásd Eiler, Ferenc – Hajkova, Dagmar (et al.): *Czech and Hungarian Minority Policy in Central Europe, 1918–1938*. Prague – Budapest, Masarykúv ustav AV ČR – MTA ENKI, 2009. A revíziós közgondolkodásról lásd Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009. Az első bécsi döntésről lásd Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés*. Budapest, Osiris, 2002.; Uő: „A határ megindul...”. *A csehszlovákiai magyar kisebbség és Magyarország kapcsolatai az 1938–1939. évi államhatár-változások tükrében*. Pozsony, Kalligram, 2009. A német–magyar kapcsolatokról a csehszlovák válsággal összefüggésben lásd Pritz Pál: A kieli találkozó. *Századok*, 1974. 3. sz. 646–679.; Uő: Revíziós törekvések a magyar külpolitikában, 1920–1935. *Magyar Tudomány*, 1979. 4. sz. 272–279.; Uő: Magyarország külpolitikája a formálódó Berlin–Róma tengely árnyékában. *Századok*, 1981. 5. sz. 924–957.; Romsics Ignác: A brit külpolitika és a „magyar kérdés” 1914–1946. *Századok*, 1996. 2. sz. 34–132.; Fülöp Mihály – Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Budapest, Aula Kiadó, 1998.; Sakmyster, Thomas L.: Hungary and the Munich Crisis. The Revisionist Dilemma. *Slavic Review*, 1973 (32) 4. 725–740.; Lukács Zs. Tibor: A revízió reménye. Az 1933-as négyhatalmi paktum és Magyarország. *Rubicon*, 1997. 1. sz.; Szarka László: *A multietnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában 1918–1992*. Pozsony, Kalligram, 2016. 177–202.

A kompakt magyar területeket kettévágó – s a magyar közvélemény egésze által igazságtalannak tekintett – trianoni határok revíziójának társadalmi támogatottsága kezdettől fogva jórészt azon alapult, hogy a trianoni békeszerződésben a magyar államhatárok nagyobbik részénél az etnikai szempontokat rendre alárendelték az új államok stratégiai, gazdasági, közlekedési igényeinek és érdekeinek. Ugyanakkor a két világháború közt az integrális revízió „mindent vissza” jegyében megfogalmazott vágyképei is végig jelen voltak. A magyar „kényszerkisebbségek” kialakulása közrejátszott abban, hogy a szomszéd nemzetek önrendelkezési jogának tudomásul vétele és elismerése, a nemzetállami realitások tudomásul vétele csak fokozatosan nyert teret. Az 1918–1920 közötti államjogi változásokat a magyar közgondolkodás a Horthy-korszak revíziós kultuszán keresztül a revíziós igények formájában rögzítette.² A második világháborút lezáró Párizs környéki békeszerződések nyomán kialakult Kelet-Közép-Európa viszonyai ismét ellene hatottak a magyar megbékélésnek, amit tovább nehezített a pártállami évtizedek szovjet blokklogikája és hamis internacionalizmusa. A két világháború közötti rövid, de dinamikus korszakban esélytelen volt kölcsönösen elfogadható és megnyugtató megoldást találni a határkérdésekre, illetve a bennük rejlő konfliktuspotenciál csökkentésére. Ezzel is magyarázható, hogy a határviták jelentették a legnagyobb akadályát a kelet-közép-európai nemzetállami rendszer magyarországi elfogadásának.

A történeti magyar államból kivált nem magyar nemzetek és nemzetiségek önállósulási törekvéseit, a szlovákok, a ruszinok autonómiaigényével szembeülve, a Horthy-korszak magyarországi politikai elitje a két világháború közötti évtizedekben akarva-akaratlan egyre inkább a kelet-közép-európai államjogi rendezés magától értetődő posztulátumának tekintette, természetesen anélkül, hogy a cseh-szlovák, magyar-román, délszláv egységeszme létjogosultságát elismerte volna. Rögtön az 1920-as évek elején kialakult az egész korszakra érvényes „öslakos koncepció”, amely a „cseh hódítókkal” szemben a „felvidéki” szlovák, magyar, ruszin, német öslakosok autonomista-szeparatista blokkjának kiépítésében látta a revíziós célokat legjobban szolgáló

2 Gyáni Gábor megfogalmazásában a revíziós kultusz és gondolatkör alapját az a „trianoni szindróma” jelenti, amely a maga komplexitásával elsősorban a Nyugattal, a nagyhatalmakkal és a szomszédsággal való szembenállást, kölcsönös ellenségképet vetíti ki időről időre a magyar közgondolkodásban. „Így, ennek folytán a Nyugathoz idővel a magyar nemzet sorsa iránt közömbös, olykor vele szemben kifejezetten ellenséges erő imázsa tapad. Ebből ered továbbá, hogy a szomszédos országok, ahol a magyarok kisebbségi sorban élnek, tartósan és rendíthetetlenül mint ellenségek rögzülnek a magyar nemzettudatban. A szomszédsági nemzeti tudatok hasonlóképpen a magyar népet tekintik legfőbb nemzeti ellenségüknek. Az ellenségképek kölcsönössége a Trianon-szindróma reciprok hatásából fakad.” Gyáni Gábor: *Nemzet, kollektív emlékezet és public history. Történelmi Szemle*, 2012. 3. sz. 369. A revíziós kultuszról lásd Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, Osiris, 2001. (Bővített kiadás azonos címmel: Kalligram, 2009.); Uő: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.

elképzelést.³ Budapest az általa finanszírozott és instruált ellenzéki magyar pártok segítségével próbálta szorosabbra fűzni a kapcsolatokat az autonomista Hlinka-féle Szlovák Néppárttal és a Bródy András vezette kárpátaljai ruszin Autonóm Földműves Szövetséggel. Ezt az együttműködést Hlinkáékkel Esterházy János, az Egyesült Magyar Párt elnöke próbálta sikerre vinni, mert maga is hatásos eszköznek tekintette az egységes csehszlovák nemzetállammal szemben.⁴

Ugyanakkor a Bethlen-korszak visszafogott, kooperatív külpolitikája eleve felmérte a magyar revíziós igények reális nemzetközi – nagyhatalmi – fogadtatását. Az 1921. évi két „királypuccs” nyomán az is gyorsan tisztázódott, hogy a szomszéd országokat bármiféle egyoldalú magyar „restaurációs” vagy revíziós fellépés azonnal egységbe kovácsolja. Minden olyan jel, amely az integrális vagy történeti revízióra utalt, a kisantant-szomszédtság egyöntetű elutasítására, mi több, a trianoni ország függetlenségét is fenyegető katonai ellenlépésekre talált. Aligha véletlen, hogy a magyar kormánykörök még a Rothermere-kampány idején is igen visszafogottan reagáltak.

A magyar kormányzati követelések felerősödésére csak Bethlen István 1933. évi négy londoni előadása során került sor.⁵ A negyedik előadásban a nagyobb európai gazdasági egységek kialakulásához kötött radikális revízió jövőképéről szólva a nemzetek önrendelkezésére hivatkozott. Ennek részeként Bethlen szerint Szlovákia és Kárpátalja, illetve a partiumi terület automatikusan, Bácska és Bánság jugoszláviai része pedig népszavazással került volna vissza Magyarországhoz. Erdély önálló föderatív államként tagolódott volna be az általa közelebbről nem körvonalazott közép-európai államszövetségbe. A Gömbös-kormány idején térképvázlattal konkretizált revíziós elképzelés azt jelezte, hogy a magyar igényekben stabil elemmé vált a határ menti etnikai, történeti kötődésű területek megkülönböztetése.⁶

A Sándor-palotában működő Miniszterelnökség és a Dísz téri Külügyminisztérium már Hitler hatalomra kerülése előtt szembesült azzal, hogy a határváltozások lehetséges menetrendje: a kisantant egységének megbontása, országonként a magyar többségű területek nagyhatalmi támogatással, békés úton történő megszerzése-

3 Lásd Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1991.; Uő: Bethlen István koncepciója a független vagy autonóm Erdélyről. In: Kiss Gy. Csaba (szerk.): *Magyarságkutató I.* Budapest, 1987. 51–53. Vö.: Pritz Pál: Bethlen István 1940. évi emlékirata a várható békefeltételekről. In: Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Budapest, Argumentum, 2005. 545–556.; Szarka László: Autonomista együttműködési kísérlet. Az Egyesült Magyar Párt és a kisebbségi blokkpolitika kudarca az 1938. évi csehszlovák válság idején. In: Gazdilová, Soňa – Simon, Attila (szerk.): *Přístupy k riešeniu národnostnej otázky v medzivojnovom Československu*. Komárno, Univerzita J. Selyeho, 2014. 6–14.

4 Simon Attila: A szlovákiai magyarok magatartása az első bécsi döntés idején (Különös tekintettel Gömör, Nógrád és Hont térségére). In: Uő: *Visszacsatolás vagy megszállás? Szempontok az első bécsi döntés értelmezéséhez*. Balassagyarmat, Nógrád Megyei Levéltár – Selye János Egyetem, 2010. 71–83.

5 *Bethlen István angliai előadásai*. Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor Kiadó, 2017. A londoni előadásokról lásd Romsics: *Bethlen István*, i. m. 246–251.; Zeidler: *A revíziós gondolat*, i. m. 162–167.

6 A tervezetet közli és értékeli Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In: Romsics Ignác – ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Budapest, Osiris Kiadó, 1998. 70–97.

se.⁷ Valószínűleg ezért nem váltott ki nagyobb elégedetlenséget az a tény, hogy a teljes történeti magyar államterület eleve irreális újraegyesítése helyett az 1920-as évek végétől a magyar többségű területekre korlátozódó, etnikai alapozású határkorrekciók kerültek előtérbe. Az 1938–1940-ben megvalósult területi revíziók ezzel együtt csak részben alapultak a nemzetiségi hovatartozást fő kritériumnak tartó megoldásokon. Az etnikai határokat a soknemzetiségű régiókban és a nemzetiségi jellegüket folyamatosan változtató, „többynyelvű” városokban eleve nehéz lett volna egyetlen időponthoz kötve, igazságosan, mindenki számára elfogadhatóan kijelölni. Kárpátalja nagyobb része pedig eleve nemzetiségi terület volt.⁸

Hitler hatalomra kerülése után a Német Birodalom vált azon döntő európai nagyhatalmi tényezővé, amely a versailles-i békerendszer átalakításában, illetve a nemzetiszocialista diktatúra és a második világháború éveiben annak teljes felszámolásában volt érdekelt. Hitler az 1938. szeptember 29-i müncheni szerződésben átmenetileg megelégedett a szudétánémet többségű területek elcsatolásával. Ugyanezt az elvet rögzítette a szerződés kettős – lengyel és magyar – kiegészítő nyilatkozata: „A négy hatalom kormányfői kijelentik, hogy a csehszlovákiai lengyel és magyar kisebbségek kérdése, amennyiben azt a következő három hónapon belül az érdekelt kormányok közötti megegyezés útján nem rendezik, a négy hatalom itt jelenlevő kormányfői újabb összejövetelének tárgya lesz.”⁹ Mindez azzal is összefüggött, hogy Csehszlovákia – Hitler által 1937 nyarától eldöntöttnek tekintett – fegyveres felszámolásában a magyar kormányzótól és a magyar kormánytól 1938 augusztusában Kielben kért első fegyveres támadás megindítását – azaz a háborús agent provocateur szerepét – magyar részről határozottan elutasították. A Hitler által eredetileg felkínált Szlovákia és Kárpátalja visszaszerzése helyett – a szudétánémet-kérdésre vonatkozóan a müncheni szerződésben kidolgozott alapelv alapján – az 1910. évi népszámlálást alapul véve az etnikai határváltoztatás előtt nyílt meg az út.¹⁰

Az első bécsi döntés, valamint a délvidéki beavatkozás alapvetően követte az etnikai elvet. Az 1939. márciusi kárpátaljai akció viszont döntő többségében ru-

7 Zeidler Miklós: Mozgástér a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai” a két háború között. In: Romsics Ignác (szerk.): *Mitoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest, Osiris, 2005. 7–27.; Bethlen, Stephen: *The Treaty of Trianon and European Peace*. London – New York – Toronto, Longmans, Green and Co., 1934. (Magyarul: *Bethlen István angliai előadásai*. Budapest, Genius, 1934. Új kiadását lásd: *Bethlen István angliai előadásai*, i. m.); Szarka László: Kisebbségvédelem, autonómia és revízió. Esterházy János szerepe a csehszlovákiai magyar politika alakításában 1932–1938. *Történelmi Szemle*, 2013. 3. sz. 425–449. Vö.: Romsics: *Bethlen István*, i. m. 1991. 246–250.; Beretzky Ágnes: *Scotus Viator és Macartney Elemér: Magyarországi-kép változó előjelekkel (1905–1945)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005. 73–75.

8 Szarka László: A szlovák autonómia és az etnikai revízió alternatívája 1938 őszén. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2013. 3. sz. 3–19. Lásd 128. sz. irat.

9 Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések, 1918–1945*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983. 446.

10 Szarka László: Németország szerepe az első bécsi döntés előkészítésében. In: Simon: *Visszacsatolás vagy megszállás*, i. m. 21–41.; Uő: *A szlovák autonómia*, i. m. 3–19.

szin–ukrán nemzetiségi területet juttatott vissza Magyarországnak. Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés során pedig Hitler annak érdekében, hogy Magyarország visszakapja a Székelyföldet, az eredetileg vékony észak-erdélyi magyar etnikai folyosó helyett elfogadta a „bővített korridor” megoldását. Ennek következtében a visszacsatolt észak-erdélyi területen élő 2,4 milliós népességnek nagyjából a fele nem magyar anyanyelvű volt, ugyanakkor a dél-erdélyi magyarság román területen maradt.¹¹ Mindezeket a területi változásokat a második világháborút lezáró párizsi békeszerződések semmissé nyilvánították. A moszkvai érdekeknek megfelelő korrekciókkal a közép-európai országok a szovjet érdekszférába kerültek.

Az első bécsi döntéssel 11 927 km²-nyi terület került vissza Magyarországhoz 1 millió 60 ezer főnyi lakossal. Az új határ végig az 1910. évi etnikai határ mentén húzódott. Az ország területi változásaira vonatkozó, úgynevezett revíziós törvények az első és második bécsi döntés alapján, tehát diplomáciai úton visszaszerzett felvidéki és erdélyi országrészek esetében „visszacsatolásról”, míg a katonai erővel megszerzett kárpátaljai és délvidéki területek esetében „birtokbavételről” szóltak. Az érintett területek lakosságának etnikai hovatartozására egyik törvényben sincs utalás, volt viszont szó a vérségi kötelékről, a haza iránti hűségről, ami magyarokra és a nem magyarokra egyaránt vonatkozott.¹²

Kötetünkben az 1938. november 2-i első bécsi döntés diplomáciatörténeti forrásait adjuk közre magyar nyelven. A hozzá tartozó DVD-mellékletben válogatást adunk a döntőbírósi határhelyjelölés demográfiai, etnikai, gazdasági, kulturális-oktatási előzményeit és következményeit tükröző korabeli térképekből, illetve a müncheni szerződést követő hónap kielezett külpolitikai csatározásainak magyar dokumentumaiból.

A diplomáciai források jól tükrözik a magyar és a többi érintett nemzet egymással ellentétes érdekeit, élesen megmutatják, hogy a magyar kormány revíziós külpolitikáját, illetve a cseh-szlovák kormánynak a status quo megőrzését szorgalmazó magatartását döntő mértékben befolyásolták a nagyhatalmi érdekek.

A német–olasz bécsi döntőbírói határozat és annak területi nyeresége a magyar revíziós külpolitika – Róma–Berlin nagyhatalmi tengely által jóváhagyott – jelen-

11 Az 1930-as román népszámlálás szerint a szóban forgó területnek csupán 38 százaléka, de az 1941-es magyar népszámlálás szerint is csak 53,6 százaléka volt magyar. Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2011. 22.; L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Csíkszereda, Pro-Print, 2001. 311.; Uő: Dél-Erdély – Észak-Erdély. Különbségek, párhuzamok. *Limes*, 2011. 2. sz. 5–10.

12 Vö.: az 1938. évi XXXIV. törvényt „A Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről”, az 1939. évi VI. törvényt „A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről”, az 1940. évi XXVI. törvényt „A román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrészek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről”, valamint az 1941. évi XX. számú törvényt „A visszafoglalt délvidéki területeknek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről”. *Ezer év törvényei 1000–1945*. <http://www.1000ev.hu/index.php>.

tős sikerének számított. A szomszédos Csehszlovákia, az 1938 októberében autonómiáját elnyert Szlovákia és Kárpátalja, illetve az 1939. március 14-én önállóvá vált Szlovák Köztársaság második világháború előtti konfliktusát a bécsi döntés csak átmenetileg tudta feloldani. A döntőbíráskodás előkészítésében és meghozatalában legerősebb pozíciókkal rendelkező Németország valójában már a további lépésekre, Cseh-Szlovákia teljes felszámolására, Lengyelország lerohanására gondolt.

A kötetünkben található válogatott diplomáciatörténeti források alapján az 1938. november 2-i határozatig vezető út és annak politikai, gazdasági, katonai stb. következményei több egymással párhuzamos, illetve egymásnak ellentmondó kontextusban helyezhetők el. Az átmenetileg sikeres magyar revíziós külpolitika, illetve az ugyancsak átmenetileg zsákutcásnak bizonyult csehszlovák nemzetállami törekvések történeti, jogi, politikai összefüggései a közvetlenül érintett államok, többségi nemzetek és a nemzeti kisebbségek szempontjait jelenítik meg. 1938 nyaráig fontos szempont maradt a kisantant-dimenzió. Különösen Kárpátalja esetében a lengyel külpolitika által kínált alternatívákat is figyelembe kellett venni. Voltak a kérdésnek fontos szovjet vonatkozásai is, különösen a francia–szovjet, szovjet–csehszlovák szerződések és az európai kollektív biztonság vonatkozásában.¹³

Kötetünk forrásainak válogatása során arra törekedtünk, hogy ezek az egymással szorosan összefüggő, ugyanakkor mégis erősen eltérő kontextusok a legfontosabb mozzanatokban megjelenjenek, s ezzel a lehetőségekhez képest, jelezni próbáljuk az 1938–1939. évi határmódosítások szövevényes diplomáciai, katonai hátterének ellentmondásait és konfliktusait.

Historiográfiai áttekintés

Az 1938. november 2-i első bécsi döntőbírósi határozatot a nemzetközi szakirodalom alapvetően a müncheni szerződés következményeinek, Hitler keleti irányú terjeszkedésének és a világháborús előkészületeknek a kontextusában tárgyalja.¹⁴ Ugyanígy a lengyel többségű Teschen-vidék (Těšínsko – Czeszyn) Lengyelország által 1938. október 2–11-i elfoglalását is a müncheni szerződéssel összefüggésben

13 Pritz Pál: Magyarország és a nagyhatalmak 1938-ban. In: Simon (szerk.): *Visszacsatolás vagy megszállás*, i. m. 11–20.

14 Goldstein, Erik – Lukes, Igor (eds.): *The Munich Crisis, 1938: Prelude to World War II*. London–Portland, Frank Cass 1999.; Zarusky, Jürgen (Hg.): *Das Münchener Abkommen von 1938 in europäischer Perspektive*. München, Oldenbourg, 2013.; Funke, Manfred: *Hitler, Deutschland und die Mächte. Materialien zur Außenpolitik des Dritten Reiches*. Düsseldorf, Droste, 1976.; McDonough, Frank: *Hitler, Chamberlain and Appeasement*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002. Az appeasement-politika világháborút megelőzni vagy legalábbis késleltetni kívánó törekvéseinek kudarcáról magyarul is megjelent: Faber, David: *München 1938. A megbékítési politika válsága*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2015. Lásd 55. sz. irat.

vizsgálják.¹⁵ A csehszlovák, a szlovák és a szudétanémet válság német feldolgozásai közül a sziléziai származású Jörg K. Hoensch, illetve Detlef Brandes és Martin Zückert munkáit kell kiemelnünk.¹⁶

A brit és az amerikai kutatók többsége a magyarkérdés vizsgálatától eltekintett. A Chamberlain által képviselt appeasement-politika a müncheni válság során eleve kudarcra volt ítélve, hiszen Hitler agresszív célkitűzései ismertek voltak a külvilág számára. A megbékélési taktika legfőbb magyarázata a szövetséges hatalmak katonai potenciáljának gyengeségében rejlett, s Londonban, Párizsban ezért nem kívántak háborúba bocsátkozni Csehszlovákia miatt Németországgal. Londonban tartottak attól is, hogy a háborús konfliktushelyzetet kihasználva Moszkva is megjelenhet Közép-Európában, a maga kommunista ideológiai-politikai alternatívájával.¹⁷

A müncheni válság során tanúsított brit és francia magatartásnak, a megbékélési politikának az újabb világháború veszélyét elhárítani igyekvő engedményei kontraproduktívnak bizonyultak. A Csehszlovákia elleni agresszió megfékezése helyett – a felkészületlenségről és gyengeségről adott bizonyítékokkal – még jobban felbátorították Hitlert. A Csehszlovákia lerohanását célzó, Werner von Blomberg hadügyminiszter által kidolgozott *Fall Grün* katonai tervet először 1937 júniusában hagyta jóvá, majd 1938. május 30-án *Studie Grün* cím alatt aktualizálta. A Führer az Anschluss után többé sem a kormányzati, sem pedig a katonai körökben nem rejtette véka alá, hogy a csehszlovák államot 1938–1939 során mindenképpen meg akarja szüntetni. Ebben a „fegyveres háborúban” kezdetben Magyarországnak, illetve a Szudétanémet Pártnak és a szudétanémet Freikorps alakulatainak aktív szerepet szánt.¹⁸

15 Bilek, Jiří: *Kyselá těšínská jablčka: československo-polské konflikty o Těšínsko 1919, 1939, 1945*. Praha, Epoch, 2011.; Morozov, Stanislav: *Polsko a Československo v evropských vztazích – 1933–1939*. Praha, Ottovo, 2009.; Żerko, Stanisław: *Polen, die Sudetenkrise und die Folgen des Münchener Abkommens*. In: Zarusky: *Das Münchener Abkommen*, i. m. 349–382.

16 Hoensch, Jörg K.: *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik. Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Separation und Autonomie 1938/1939*. Köln/Graz, Böhlau Verlag, 1965.; Uő: *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei*. Tübingen, J. C. B. Mohr, 1967.; Uő: *Dokumente zur Autonomiepolitik der Slowakischen Volkspartei Hlinkas*. München, Oldenbourg, 1984.; Brandes, Detlef: *Großbritannien und seine osteuropäischen Alliierten 1939–1943. Die Regierungen Polens, der Tschechoslowakei und Jugoslawiens im Londoner Exil vom Kriegsausbruch bis zur Konferenz von Teheran*. München, Oldenbourg, 1998.; Uő: *Die Sudetendeutschen im Krisenjahr 1938*. München, Oldenbourg, 2008.; Zückert, Martin: *Zwischen Nationsidee und staatlicher Realität. Die tschechoslowakische Armee und ihre Nationalitätenpolitik 1918–1938*. München, Collegium Carolinum, 2006.; Zückert, Martin – Zarusky, Jürgen (Hrsg.): *Das Münchener Abkommen von 1938 in europäischer Perspektive*. München, Collegium Carolinum – Oldenbourg, 2013.

17 Rothstein, Andrew: *The Munich conspiracy*. London, Lawrence and Wishart, 1958. 256–259.

18 Az eredeti szöveg „Studie Grün” megjelöléssel az NS Archiv: Dokumente zum Nationalsozialismus c. portálon: <http://www.ns-archiv.de/krieg/1938/tschechoslowakei/fall-gruen-30-05-1938.php>. Vő.: Ádám Magda: *A kisantant*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 238–254.; Ormos Mária: *Hitler*. Budapest A-Twins, 1993. 306–308.; Sládek, Milan: *Němci v Čechách: Německá menšina v Českých zemích a Československu 1848–1946*. Praha, Pragma, 2002. 87–125.

Az appeasement-politika másodlagos célja a korábbi, hidegháborús ízü elemzések szerint az is lehetett, hogy a kelet-közép-európai országok, köztük Csehszlovákia Németországnak történő átengedésével Berlin számára kapu nyíljon a Szovjetunió megtámadásához. A legújabb brit feldolgozások ennek semmilyen konkrét bizonyítékát nem látják.¹⁹ Alapvetően a brit és a francia hadsereg, illetve közvélemény felkészületlenségére, illetve Neville Chamberlain és Édouard Daladier részéről „a diktatórikus hatalmakkal való kapcsolatteremtés” lehetőségére alapozott „megbékélési stratégia” teljes elhibázottságára vezetik vissza a nyugati hatalmak müncheni zsákutcáját.²⁰ A kortárs brit és amerikai szakirodalom, valamint a korszak magyar vonatkozásaira koncentráló munkák általában megengedik azt a feltételezést, hogy London valóban úgy vélte, Hitler megelégszik a müncheni szerződésben elért eredménnyel. Ezek a munkák rámutatnak: a brit kabinet nem volt meggyőződve arról, hogy a csehszlovák hadsereg valóban elég erős ahhoz, hogy feltartóztassa a német haderőt, ugyanakkor a brit domíniumok egyben tartására leselkedő veszély közepette, egy nem megfelelően felkészült hadsereg birtokában, mindenképpen el akarta kerülni az európai háborús konfliktusban történő részvételt.²¹

A magyar revíziós külpolitika kiemelt céljának számító szlovákiai és kárpátaljai kérdésben nem hagyható figyelmen kívül az a radikális átrendeződés, amely közvetlenül visszavezethető Hitler 1938 májusától, különösen pedig a müncheni szerződés után egyre agresszívabbá váló közép-európai politikájára. Hitler nyomására Edvard Beneš 1938. október 5-én lemondott köztársasági elnöki posztjáról és október 22-én Londonba emigrált. 1938. október 7-én a Führer kérésére Ribbentrop feljegyzést készített, amelyben a „maradék-Csehország” felszámolásának legegyszerűbb módzataként „Cseh- és Morvaország gyors elfoglalását és Szlovákia leválasztását” javasolta. Két héttel később pedig Szlovákiára és Kárpátaljára vonatkozóan a Külügyminisztérium már a német keleti élettér-politikában betöltendő szerepet is körvonalazta. A nemzeti önrendelkezés elvére hivatkozva Hitler átmenetileg támogathatónak tartotta a Cseh-Szlovákián belüli megoldást. Mindazonáltal egyértelművé tette, hogy a lengyel és a magyar megoldást egyaránt meg kell akadályozni, fokozni kell

19 Cornwall, Mark – Evans, Robert John Weston (eds.): *Czechoslovakia in a Nationalist and Fascist Europe, 1918–1948*. Oxford and New York, Oxford University Press, 2007.

20 Rothstein: *The Munich conspiracy*, i. m. 270. Vö.: Faber: *München*, i. m. 459–467. A München utáni brit-szovjet kapcsolatokról lásd Neville, Peter: *Appeasement as a Point of Departure for British and French Policy in the Late 1930s*. In: Němeček, Jan (ed.): *Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století*. Praha, Historický ústav, 2010. 125–129.

21 Robbins, Keith: *Munich 1938*. London, Cassell, 1968. 329.; Vö.: Bán D. András: *Illúziók és csalódások. Nagy-Britannia és Magyarország 1938–1941*. Budapest, Osiris, 1998. 42–61.; Vít, Smetana: *In the Shadow of Munich. British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938–1942)*. Prague, Charles University in Prague, 2008. 57–64. A német tervek magyarországi és szlovákiai vonatkozásairól lásd 93. sz. irat.

Prága, s vele együtt Pozsony és Ungvár német függőségét a távolabbi német célok érdekében.²²

A Horthy-korszak Magyarországnak revíziós közvéleményében az első bécsi döntés elementáris érzelmi kitöréseket okozott. „Aki látta, mint borultak az emberek egymás karjába, vagy hullottak térdre az út mellett és hogyan sírtak örömiükben, az megértette, hogy valódi felszabadulás ment végbe...” – értékelte emlékirataiban a korabeli magyar revíziós siker első pillanatait a kormányzó.²³ A közélet és a politika minden jelentősebb szereplője, köztük számos korábbi szlovákiai magyar író, politikus, publicista – Márai Sándor, Szvatkó Pál, Jócsik Lajos, Borsody István, Halász Miklós, Peéry Rezső – a visszatért Felvidék miatt érzett eufória hangját közvetítette.²⁴ A második világháború után pedig a jórészt emigrációba kényszerült egykori szereplők memoárjai tekintettek vissza az egyre távolodó eseményekre. Különösen a korszak diplomatái, illetve az eseményekben szerepet játszott szakértők – Újpeéry Elemér, Szegedy-Maszák Aladár, Hory András, Barcza György, Andorka Rudolf, Rónai András – visszaemlékezései, naplói szolgálnak értékes adalékkal, elemzési szempontokkal az 1938–1939. évi események történetéhez.²⁵

A kritikai történetírás elemzései csupán az 1960-as évek közepétől jelentek meg Magyarországon. A legfontosabb, sok tekintetben máig alapvető munka a Zsig-

22 A Führer részére készült, Woermann helyettes államtitkár által jegyzett külügyminisztériumi feljegyzés Szlovákia és Kárpátalja esetében négy-négy államjogi megoldást tartott lehetségesnek: a) független Szlovákia, b) Csehszlovákián belüli autonóm Szlovákia, c) Magyarország felé orientált szlovák autonómia, amely a szövetségi viszonyból az egyesülés irányába („incorporation”) fejlődhet, d) Lengyelország felé orientált szlovák autonómia. *Documents on Germain Foreign Policy, Series D (1938–1945) Vol. IV. The Aftermath of Munich, October 1938–March 1939.* London, His Majesty's Stationery Office, 1951. https://archive.org/stream/documentsongerma_014727mbp/documentsongerma014727mbp_djvu.txt.

23 Horthy Miklós: *Emlékirataim.* Budapest, Európa–História, 1990. 221–222. A visszacsatolt területekre bevonuló csapatokkal kapcsolatban kinyilvánított érzelmekről lásd a 228. sz. iratot.

24 Márainak a *Pesti Hírlapban*, az *Új Időkben* és a *Képes Vasárnapban* közölt korabeli tudósításainak válogatását lásd Márai Sándor: *Ajándék a végzettől. A Felvidék és Erdély visszacsatolása.* Budapest, Helikon 2004. A „visszatért könyvek” közül pl. Jócsik Lajos: *Iskola a magyarságra. Egy nemzedék élete húszéves kisebbségben,* Érsekújvár, 1939.; Borsody István (szerk.): *Magyarok Csehszlovákiában.* Budapest, Ország Útja, 1939. (Új kiadás: Somorja, Méry Ratio, 2002.); Szvatkó Pál: *Visszatért magyarok.* Budapest, Révay, 1939.; Halász Miklós: *Csehszlovákia 1918–1938.* Budapest, Századunk, 1938.; Peéry Rezső: *Peremmagyarok az idő sodrában.* Pozsony, 1941. Az 1938. novemberi napok közhangulatáról ld. Sallai: „A határ megindul...”, i. m. 190–194.; Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010. 223–229.

25 Barcza György: *Diplomata-emlékeim 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból.* Budapest, Európa–História, 1994.; Hory András: *Bukaresttől Varsóig.* (S. a. r. Pritz Pál.) Budapest, Gondolat 1987.; Újpeéry Elemér: *Végállomás Lisszabon.* Budapest, Magvető, 1987.; Szegedy-Maszák Aladár: *Az ember ősszel visszanéz. Egy volt magyar diplomata emlékirataiból.* (S. a. r. Csorba László.) Budapest, Európa – História, 1996.; *A madridi követségtől Mauthausenig. Andorka Rudolf naplója.* (Szerk. Lőrincz Zsuzsa.) Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1978.; Rónai András: *Térképezett történelem.* Budapest, Püski, 1993.

mond László sorozatszerkesztő irányításával megszületett *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945 c. forráskiadvány* (DIMK I–V. kötet), amely a Berlin–Róma-tengely kialakulásától a Szovjetunió elleni hadba lépésig terjedően ölelte fel a magyar vonatkozású források válogatását.²⁶

A két bécsi döntéssel Magyarországhoz visszakerült területek és a visszafoglalt ruszin Kárpátalja integrációjának kérdéskörével elsőként 1967-ben Tilkovszky Loránt foglalkozott módszeres forrásfeltáráson alapuló monográfiában.²⁷ Az elemzés óhatatlanul magán viselte az 1960-as évek második felében is kötelező ideológiai rébuszok sajátosságait. Ugyanakkor a felvidéki földreform-revizíó felemás lefolyásáról, a szlovákok lakta településeken ismét lábra kapott magyarosító iskolapolitikai tendenciákról, valamint a Teleki Pál által is bírált közigazgatási visszasságokról, illetve a kárpátaljai autonómia bevezetésének elakadásáról adatokban gazdag és jórészt valóságghú képet adott. A szerzőnek később sokan szemére vetették, hogy kritikus elemzésével a Rákosiék által megfogalmazott „bűnös nemzet” koncepcióját erősítette. Részletesen írt arról, hogy a visszafoglalt területek nem magyar nemzetiségű lakosságával – egyébiránt Teleki határozott intencióival ellentétben – gyakran lekezelő módon vagy a jogos nemzetiségi igények iránt érzéketlenül bántak. Tilkovszky könyve – az osztályharcos szemléletnek is teret adó és esetenként valóban túlzott általánosítások ellenére – máig használható feldolgozás, és az adott témakör kritikai megközelítésével fontos impulzust jelentett az észak-erdélyi, délvidéki revíziók történetének feltárásában is.

26 A forrássorozat kötetei: I. köt. Kerekes Lajos (szerk.): *A Berlin–Róma tengely kialakulása és Ausztria annexiója 1936–1938*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962.; II. köt. Ádám Magda (szerk.): *A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963.; III. köt. Uő: *Magyarország külpolitikája 1938–1939*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.; IV. köt. Zsigmond László – Juhász Gyula (szerk.): *Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában 1939–1940*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962.; V. köt. Zsigmond László – Juhász Gyula – Fejes Judit (szerk.): *Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982. A sorozaton kívül megjelent diplomáciai forráskiadványok közül pl.: *Magyarország és a második világháború. (Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeibe és történetébe)*. Az iratokat összegyűjtötte, és sajtó alá rendezte: Ádám Magda – Juhász Gyula – Kerekes Lajos. Budapest, Kossuth Kiadó, 1959. (2. és 3. kiadás 1960, illetve 1965.); Szinai Miklós – Szűcs László (szerk.): *Horthy Miklós titkos iratai*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó 1962.; Kerekes Lajos (Hg.): *Allianz Hitler–Horthy–Mussolini. Dokumente zur Ungarischen Ausenpolitik (1933–1944)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.; Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1968.

27 Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.; Uő: *Južné Slovensko v rokoch 1938–1945*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972. Tilkovszky Loránt *Számvetés* c. életrajzi visszatekintésében foglalta össze az öt ért támadásokat. Tilkovszky Loránt: *Számvetés. Tíz évvel ezelőtt*. In: Tilkovszky Loránt: *Német nemzetiség – magyar hazafiság. (Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből)*. Pécs, JPTE TK Kiadói Irodája, 1997.

A Horthy-korszak és különösen a második világháború előtti évek magyar külpolitikájának a feldolgozásában a magyarországi szerzők közül Ádám Magda, Juhász Gyula, Ránki György, Kerekes Lajos forráskiadványai és monográfiái alapozták meg a szakszerű magyar diplomáciatörténeti kutatásokat.²⁸ Az első bécsi döntés kül- és belpolitikai, illetve nagyhatalmi kontextusát vizsgáló történészek közül Pritz Pál foglalkozott számos munkájában a témakör kulcskérdéseivel.²⁹ Összefoglaló igényű munkái mellett,³⁰ a források értelmezésében nagy segítségünkre volt a két világháború közötti magyar diplomáciatörténet személyiségeit és aspektusait bemutató tanulmánykötete.³¹ Az 1938. augusztusi kiel-i találkozótörténetét feltáró klaszrikus forrástanulmánya mellett, ebben a könyvben találhatóak a revíziós magyar külpolitika alapozó időszakának, illetve a külpolitika és a nemzetiségi kérdés összefüggéseinek szentelt tanulmányai.³² A magyar külpolitikai gondolkodás összetett háttérmozgásait elemző, általa összeállított tanulmánykötetben a doktriner képleteket elutasító, s helyettük hol racionális, hol meg teljességgel megvalósíthatatlan 20.

28 A négy szerző legfontosabb, témánkat érintő kötetei: Ádám Magda: *Magyarország és a Kisantant a harmincas években*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968.; Uő: *A Kisantant 1920–1938*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1981.; Juhász Gyula: *A Teleki-kormány külpolitikája 1939–1941*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.; Uő: *Magyarország nemzetközi kapcsolatainak története. I.: 1918–1945*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1965.; Uő: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Budapest, Kossuth, 1969.; Uő: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1934–1944*. Budapest, Kossuth, 1983.; Uő: *A háború és Magyarország 1938–1945*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.; Uő: *Magyarország nemzetközi helyzete és a magyar szellemi élet 1938–1944*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.; Kerekes Lajos: *Az első Osztrák Köztársaság alkonya. Mussolini, Gömbös és az osztrák Heimwehr*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973.; Uő: *Az osztrák tragédia. 1933–1938*. Budapest, Kossuth, 1973.; Ránki György részben a tízkötetes *Magyarország története* elsőként megjelent, a Horthy-korszakkal foglalkozó nyolcadik kötetének szerkesztő-szerzőjeként próbálta átlépni a marxista történelemszemlélet különböző fogalmi, megközelítésbeli és értékelési tilalomfáit. A témánkkal foglalkozó monográfiái közül a legfontosabbak: Ránki György: *Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Magvető, 1983.; Uő: *Allam és társadalom a két világháború közötti Közép-Kelet-Európában*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1986.; Uő: *Gazdaság és külpolitika. A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemoniáért (1919–1939)*. Budapest, Magvető, 1981.; Uő: *A Harmadik Birodalom árnyékában*. Budapest, Magvető, 1988.

29 Munkái közül a bécsi döntés története szempontjából fontos például Pritz Pál: *Pax Germanica. Német elképzelések Európa jövőjéről a második világháborúban*. Budapest, Osiris, 1999.

30 Pritz Pál (szerk.): *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez, 1918–1945*. Budapest, Akadémiai, 1994.; Uő: *Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1995.; Gergely Jenő – Pritz Pál: *A trianoni Magyarország, 1918–1945*. Budapest, Vince, 1998.; Uő: *Az a »rövid« 20. század. Történetpolitikai tanulmányok*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2005.; Uő: *Az objektivitás mítosza? Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metszetek*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2011.

31 Pritz: *Magyar diplomácia*, i. m.

32 Pritz Pál: A kiel-i találkozó (Forráskritikai tanulmány). In: Uő: *Magyar diplomácia*, i. m. 291–333.; Revíziós törekvések a magyar külpolitikában 1920–1935. In: Uő: *Magyar diplomácia*, i. m. 234–240.; Nemzetiségek és külpolitika a harmincas években Magyarországon. In: Uő: *Magyar diplomácia*, i. m. 241–275.

századi magyar alternatívákat vizsgálta.³³ Legújabb tanulmányainak gyűjteményes kötetéből a magyar diplomácia német viszonyait rendszerező tanulmánya, illetve egyik sokszor vizsgált diplomatája, Hory András varsói éveinek elemzése volt segítségünkre.³⁴

Az elmúlt évtizedek magyar történetírásának egyik kánonteremtő alkotója, Romsics Ignác több alapvető, összefoglaló munka szerzőjeként és szerkesztőjeként fejtette ki véleményét a magyar revíziós külpolitikáról.³⁵ Legfontosabb monográfiáiban, tanulmányköteteiben rendszeresen visszatérő elemzési szempont a kelet-közép-európai régió és azon belül a magyar politika nagyhatalmi befolyásoltsága. 1991-ben közreadott Bethlen-életrajzában elsőként vázolta fel a korabeli magyar kormányzati revíziós politikai tervezés reális fejlődésképét. Szerinte a határmódosítások európai előfeltételeinek hiányában az 1920-as évek közepén – Bethlent idézve – „az egyetlen lehetséges külpolitika a türelmes várakozás volt”.³⁶ A budapesti kormányok kül- és belpolitikai mozgásterének a szűkösségét a nyugati hatalmak korlátozott jóindulatának és a magyar érdekvédelem még korlátozottabb lehetőségeinek módszeres számbavételével, Lengyelország sajátos regionális politikájának, illetve a kisantant-szomszédok szembenállásának összefüggésrendszerében elemezte.³⁷ Ezzel Romsicsnak sikerült az eddigi legátfogóbb képet felrajzolnia a Horthy-korszak magyar külpolitikájának történetéről.³⁸

A korszak legfontosabb magyar és európai külpolitikai vonulatainak bemutatásával Ormos Mária egyik alapító tagja volt a 20. századi magyar diplomáciatörténeti iskolának. Munkái a magyar történetírásnak azt a sokak által megfogalmazott alapkívánalmát valósítják meg a legmagasabb szinten, amely szerint az egyetemes és főleg az európai történeti kontextus maximális figyelembevétele nélkül nem lehet elkerülni az etnocentrizmus szemléleti és módszertani kelepccéit. Hitler-életrajza a Führer világháború előtti birodalomépítő terveinek, a Kozma Miklósnak szentelt

33 Pritz Pál: A magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. In: Uő (szerk.): *Magyar külpolitikai gondolkodás*, i. m. 9–56.

34 Pritz Pál: *A relativizálás elfogadhatatlansága. Hazánk és a nagyvilág. Újabb tanulmányok*. Budapest, Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság, 2016. 135–146., 259–281.

35 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 1999. (Több kiadás.) *Külpolitika, hadsereg, revízió* c. 6. fejezet. 233–250.

36 Romsics: *Bethlen István*, i. m. 175.

37 Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest, Osiris, 1996.; Uő: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Napvilág, 1998.; Uő: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Osiris, 2001. (Új kiadás: 2007.); Uő: *Magyar sorsfordulók, 1920–1989*. Budapest, Osiris, 2012.; Romsics Ignác: *Bethlen István*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2013.; Uő: *Nemzet, állam, régió. Tanulmányok Erdélyről és a Kárpát-medence interetnikus kapcsolatairól a 19–20. században*. Kolozsvár, Komp-Press – Korunk, 2013.

38 Az elemzési szempontok áttekintésére lásd Romsics Ignác: A magyar külpolitika útja Trianontól a háborúig. *Rubicon*, 2000, 9. sz. 17–24.

könyve pedig a magyar revíziós plánumok belső mozgatórugóinak értelmezéséhez nyújtanak hátteret.³⁹

A jelenlegi középnemzedék tagjai az 1990-es évektől kezdve tettek fontos kísérleteket a 20. századi magyar történelem neuralgikus eseményeinek újragondolására. Ablonczy Balázs és Zeidler Miklós foglalkozik a legbehatóbban a két világháború közötti magyar külpolitika revíziós témakörével. Ablonczy Balázs a Teleki Pál életét feldolgozó monográfiájában külön fejezetet szentelt „a revízió szervezőjének és ideológusának”, amikor az 1920-as években a határmódosításokkal összefüggő politikai törekvések szervezeti, tudományos és közéleti-társadalmi megalapozásában töltött be vezető szerepet.⁴⁰ Az Imrédy-kormányban vállalt kultuszministerségével foglalkozó fejezetben a szerző röviden kitér a komáromi tárgyalásokon és a bécsi döntés végrehajtása alkalmával betöltött szakértői-politikusi kettős szerepre.⁴¹ Zeidler Miklós a revíziós kultusszal, illetve a revíziós gondolattal foglalkozó fentebb már említett alapművei mellett további két könyvét kell kiemelnünk, illetve a Revíziós Ligáról és Gömbös Gyula revíziós terveiről készült tanulmányai jelentősek.⁴²

A Szlovákiában dolgozó magyar történészek közül témánk szempontjából kiemelkedik Simon Attila munkássága,⁴³ valamint fontosak Angyal Bélának a két világháború közötti csehszlovákiai magyar ellenzéki politikáról írt könyvei.⁴⁴

39 Ormos Mária: *Franciaország és a keleti biztonság*. Budapest, Akadémiai, 1969.; Uő: *Mussolini*. Budapest, Kossuth, 1987.; Uő: *Nácizmus – fasizmus*. Budapest, Magvető, 1987.; Uő: *Hitler*. Budapest, T-Twins, 1993.; Uő: *Magyarország a két világháború korában 1914–1945*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1998.; Uő: *Egy magyar médiavevő: Kozma Miklós I–II*. Budapest, PolgArt Könyvkiadó, 2000.; Uő: *Közép-Európa – Van? Volt? Lesz?* Budapest, Napvilág Kiadó, 2007.; Uő: *Németország története a 20. században*, Budapest, Rubicon–Ház, 2008.; Uő: *Politikai eszmék, politikai gyakorlatok a 20–21. században*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2009.

40 Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, Osiris, 2005. 225–241.

41 Uo. 375–378.; 382–384.

42 Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris, 2003. (2., bőv. kiadás: 2008.); Uő: *Ideas on Territorial Revision in Hungary 1920–1945*. Boulder, Social Science Monographs – Wayne, Center for Hungarian Studies and Publications – Budapest, Institute of Habsburg History, 2007.; Uő: *A Magyar Revíziós Liga. Századok*, 1997. 2. sz. 303–351.; Uő: Gömbös Gyula. In: Romsics – ifj. Bertényi (szerk.): *Trianon*, i. m. 70–97. Lásd még Vonyó József: *Gömbös Gyula*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2014.

43 Simon Attila: *Telepesek és telepessalvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008.; Uő: *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010.; Uő: *Küzdelem a városért. Pozsony és a pozsonyi magyarok 1938–1939-ben*. Pozsony, Kalligram, 2011.; Uő (szerk.): *Visszacsatolás vagy megszállás*, i. m.; Uő (szerk.): *Esterházy János és a szlovenszói Magyar Párt*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2014.; Simon Attila – Tóth László: *Kis lépések nagy politikusa – Szent-Iványi József, a politikai és művelődésszervező*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2016.

44 Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Dunaszerdahely – Somorja, Lilium Aurum – Fórum Intézet, 2002.; Uő: *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919–1936*. Dunaszerdahely – Somorja, Lilium Aurum – Fórum Intézet, 2004.

A legfrissebb magyar vállalkozás Ablonczy Balázs szerkesztésében a budapesti Jaffa Kiadónál megjelent tudományos-népszerű „revíziós” könyvsorozat, melynek eddig három kötete jelent meg.⁴⁵ Az elmúlt években több rész tanulmány, forrásközlemény után megszülettek az első életrajzi feldolgozások a bécsi döntésben fontos szerepet játszott Darányi Kálmánról és Kánya Kálmánról.⁴⁶

Már Bethlen miniszterelnöksége idején, de az 1930-as évek második felében még inkább a magyar diplomácia rendkívül nagy súlyt helyezett arra, hogy a szudétanémet-kérdés mellett a csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete is nemzetközi figyelmet kapjon, és az „egyenlő elbánás elve” alapján keressék a mindenki számára elfogadható megoldást. Mint azt fentebb már jeleztük, a magyar kormányok sokáig az „öslakos koncepció” céljának az egész Szlovákia és Kárpátalja területe számára biztosítandó autonómiát, majd az autonómiák elnyerése után a Magyar Királysághoz való csatlakozást tekintették az optimális forgatókönyvnek.

Mint hogy a müncheni szerződés után ez a lehetőség többé már nem volt reális alternatíva, az autonóm szlovák kormány – amelyre a prágai Syrový-kormány ráterítelte a magyar revíziós igények kezelését – első érdemi külpolitikai vonatkozású ténykedéseként, az 1938. októberi komáromi tárgyalásokon próbált megegyezésre jutni a Kánya Kálmán és Teleki Pál által vezetett magyar küldöttséggel. A Jozef Tiso szlovák miniszterelnök által vezetett cseh-szlovák delegáció megpróbált kibújni a magyar javaslat elől, amely az etnikai elven történő határmódosítást szorgalmazta. Előbb a szlovákiai és a kárpátaljai magyarok autonómiájának biztosítását, majd a két ország közötti reciprok kisebbségpolitika megoldását, sőt a lakosságcsere gondolatát is felvetette.⁴⁷ A szlovák autonóm kormány érdekeinek mindemellett jobban megfelelt a nemzetközi döntés valamely formája, hiszen így annak diktátum jellegét kommunikálhatta a szlovákiai közvélemény felé.

A világháborúk közötti időszakban a csehszlovák kormány állandó félelme az autonómiától és az a tény, hogy az végül kényszer hatására született meg olyan későn, amikor a bomlási folyamatokat már nem lehetett megállítani, azt a felfogást konzerválta, hogy minden területileg is körvonalazott autonómia az adott állam egysége ellen irányul. A kisebbségi szerződések be nem tartása, a Szlovákiának és Kárpátaljának ígért jogok figyelmen kívül hagyása hozzájárult München bekövetkeztéhez.

A magyar történeti felfogás szerint a müncheni egyezmény létrejötté a magyar kormányzat számára éppen azt igazolta, hogy az első világháború utáni békeszerződések területi rendelkezései felülvizsgálatának alternatívája a korabeli európai

45 Ablonczy: *A visszatért Erdély*, i. m. (2. kiadás: 2015.); Simon Attila: *Magyar idők a Felvidéken*. Budapest, Jaffa, 2014.; Fedinec Csilla: „*A Magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja*” 1938–1944. Budapest, Jaffa, 2014.

46 Kerepeszki Róbert: *A „tépelődő gentleman”. Darányi Kálmán (1886–1939)*. Pécs – Budapest, Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, 2014.; Tóth Imre: *Egy polgári arisztokrata. Kánya Kálmán (1869–1945)*. Pécs, Kronosz Kiadó, 2016.

47 Lásd 119., 120., 126. sz. iratok.

politikában. München ugyanakkor kijelölte Budapest külpolitikai mozgásterét, amelynek következményeként Magyarország számára csupán az vált lehetővé, hogy tárgyalások útján, etnikai alapon érvényesítse területi követeléseit Csehszlovákiával szemben. A müncheni egyezmény kiegészítő nyilatkozatában a magyarkérdést illetően az etnikai elv alapján Csehszlovákiával szemben támasztott magyar területi igényeket mind a négy nagyhatalom – Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Németország – jogosnak ismerte el. A két érdekelt fél felfogásának különbözősége azonban nem tette lehetővé Komáromban a tárgyalásos megegyezést. A müncheni megállapodást szignáló Nagy-Britannia és Franciaország viszont már nem vett részt az újabb nagyhatalmi döntésben. A brit miniszterelnök ugyan „jogérvényesnek” ismerte el a „müncheni megállapodásnak teljesen megfelelő” bécsi döntést, de csupán szóban.

A határváltozást követő időszak zavaros viszonyai igen erős ellenséges indulatokat ébresztettek a két érdekelt nemzetben. A magyar kormány sem, de a fiatal szlovák kormány még kevésbé volt hajlandó vagy képes az enyhülés elősegítésére. Pozsony sok esetben diszkriminatív intézkedései igazolására a reciprocitás elvére hivatkozott. A magyar–szlovák egymás mellett élés feszült és kölcsönösen intoleráns jellege ezért a tárgyalts korszakban valóban tartóssá vált.⁴⁸

A cseh és a szlovák történetírás jórészt saját nemzeti történeti mesternarratívájának keretei közt értelmezi az első bécsi döntést. Szinte majdnem kizárólagosan a Csehszlovákia felszámolását célul kitűző hitleri törekvések részeként, illetve közvetlen következményeként értékeli a csehszlovák–magyar határ megváltoztatását. Ez a megközelítés jellemzi a csehszlovák külpolitika dokumentumait közreadó sorozat vonatkozó 1938–1939. évi köteteit is, amelyeket válogatásunk során mi is figyelembe vettünk.⁴⁹

A korábbi cseh történetírás általában csupán érintőlegesen foglalkozott a magyar–szlovák viszonyokkal. A korszakot elsősorban a német kisebbség szerepén, a szudétanémet-kérdéskör Hitler általi tudatos felhasználásán keresztül vizsgálták. E tekintetben fontos változás, hogy 2012–2013-ban két jelentős monográfia is megjelent az 1935–1938. évi csehszlovák válság kisebbségi vonatkozásairól.⁵⁰ Mindkét elemzés nagy súlyt helyezett a válság bel- és kisebbségpolitikai előzményeire, a hús-

48 A komáromi tárgyalásokon, illetve a bilaterális kisebbségi bizottság 1939. januári–márciusi tárgyalásain többször is előkerült szlovák részről a reciprocitás elvének szorgalmazása. Lásd pl. 114., 243., 245. sz. iratok.

49 Dejmek, Jindřich (red.): *Československá zabraněná politika v roce 1938. I–II.* Praha, Ústav mezinárodních vztahu – Univerzita Karlova v Praze – Historický ústav AV ČR, 2000–2001.; Němeček, Jan – Kuklík, Jan – Nováčková, Helena – Štoviček, Ivan (red.): *Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939–1940.* Praha, Ústav mezinárodních vztahu – Univerzita Karlova v Praze – Historický ústav AV ČR, 2002.

50 Tóth, Andrej – Novotný, Lukáš – Stehlík, Michal: *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu.* Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta – TOGGA, 2012.; Kuklík, Jan – Němeček, Jan: *Od národního státu ke státu národnostní?*

éven át kiépített csehszlovák centralizált nemzetállami modell csődjének elemzésére, illetve a Milan Hodža miniszterelnök és Edvard Beneš köztársasági elnök által a válságkezelés eszközeként felkínált nemzetiségi státútum tervezetének részletes bemutatására.⁵¹ A két világháború közötti kisebbségpolitikát bemutató könyvben különösen az Andrej Tóth által a csehszlovákiai magyar kisebbségi politika emancipációs, autonomista és revíziós törekvéseit áttekintő fejezetek jelentenek komoly előrelépést a korábbi cseh feldolgozásokhoz képest.⁵²

Az 1938. évi események elemzésének több kiadványt is szentelő Jindřich Dejmek, Jan Kuklík és Jan Němeček abban teljes mértékben egyetértenek, hogy a müncheni egyezmény azért jöhetett létre, mert a nyugati demokráciák a háború elkerülése érdekében készek voltak feláldozni Csehszlovákiát.⁵³ A német és a magyar kisebbség politikai vezetőinek a müncheni krízis során tanúsított magatartása azonban a rendszerváltást megelőző felfogáshoz képest árnyaltabb megközelítést kap.

A korszak részletes, forrásközpontú diplomáciatörténeti elemzését cseh részről elvégző Jindřich Dejmek megvizsgálta a korabeli csehszlovák kormány Budapesttel szembeni tárgyalási stratégiáját, s jelzi, hogy Prága Miloš Kobr budapesti csehszlovák követen keresztül több ízben is felhívta a magyar kormány figyelmét az egész dunai térséget fenyegető német veszélyre, s azt remélte, hogy az etnikai határkorrekciók után a második Cseh-Szlovák Köztársaság és Magyarország közt ezen az alapon közeledés következhet be.⁵⁴ Dejmek álláspontja szerint a nyugati szövetségesek árulását követően Csehszlovákia a kialakult rendkívüli helyzetben kénytelen volt területi engedményeket tenni. A müncheni szerződés területi döntéseinek végrehajtásáról a németekkel folytatott tárgyalásai idején Prágának szembesülnie kellett az- zal, hogy Varsó október 2–11. között katonailag elfoglalta Csehszlovákia lengyel lakta területeit, október 6-án Szlovákia, majd Kárpátalja kikiáltotta autonómiáját, Budapest pedig követelte a határmódosításról szóló tárgyalások megkezdését.⁵⁵ A csehszlovák válság témakörével foglalkozó újabb cseh monográfiák és tanulmánykötetek közül Dejmek adatgazdag munkái – különösen a kétkötetes Beneš-életrajz,

Národnostní statut a snahy o řešení menšinové otázky v Československu v roce 1938. Praha, Univerzita Karlova v Praze – Karolinum, 2013.

51 Lásd 2., 3., 9. sz. iratok.

52 Tóth – Novotný – Stehlík: *Národnostní menšiny*, i. m. 428–453., 570–581.

53 Dejmek, Jindřich: Edvard Beneš, Československo a Mnichov: reality a mýty okolo osudového rozhodování z konce září 1938. In: Němeček, Jan (red.): *Mnichovská dohoda, cesta k destrukci demokracie v Evropě.* Praha, Univerzita Karlova v Praze – Karolinum, 2004. 14–40.

54 Dejmek, Jindřich: *Historik v čele diplomacie. Kamil Krofta.* Praha, Karolinum, 1998. 138–142. Lásd 238. sz. irat.

55 Dejmek, Jindřich: *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992).* Praha, CEP, 2002. A tescheni kérdésre lásd pl. a 28. sz. iratot.

illetve a 20. századi csehszlovák külpolitika nagyhatalmi és szomszédügyi viszonyait tárgyaló monográfia – a hagyományos nemzeti megközelítést képviselik.⁵⁶

A korábban egységes nemzetállamból – a két szláv többségű országrész önkormányzatának kialakításával – létrejött a második Cseh–Szlovákia. A köztársaság három szláv nemzetből álló, cseh túlsúlyú és ezért aszimmetrikus szerkezetű összetett állammá vált. Mindmáig éles és heves viták tárgya, a két autonómia, de különösen az autonóm Szlovákia 1938. október 6-i zsolnai kikiáltása vajon eszköze volt-e a köztársaság felbomlásának vagy szétverésének.⁵⁷ Szlovákia és Kárpátalja önkormányzata ugyanis egyszerre jelentette a két nemzeti közösség által húsz éven át követelt, a központi prágai kormány által mindvégig a köztársaság veszélyeztetettségére hivatkozva halogatott autonómia megszületését, illetve a destabilizálódott térségi viszonyok közötti kiszolgáltatottságuk megnövekedését. Tény, hogy a két autonóm kormány vezetői a müncheni szerződésből következően azzal szembesültek, hogy – az etnikai alapokon álló belső önrendelkezésükhöz hasonlóan – a területükön élő magyar kisebbség önrendelkezése is napirendre került.⁵⁸

A szlovák történetírás az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején mutatta fel az első forráselemzésekre is támaszkodó kutatási eredményeket.⁵⁹ Az 1960-as években a politikai és ideológiai enyhülés nyomán a kommunista hatalomátvétel óta tabunak számító kérdések is kutathatóvá váltak. Ezzel együtt Lubomír Liptáknak 1968-ban megjelent és rövid időn belül betiltott, új megközelítéseket kínáló munkája még nem árnyalta az első bécsi döntés értékelését és kizárólag a Csehszlovákia felszámolását célzó hitleri agresszió kontextusában tárgyalta az 1938. őszi határváltozást.⁶⁰

A 20. századi nemzeti konfliktusok kutatásának reneszánsza a rendszerváltást közvetlenül követő időszakban bontakozott ki újra Csehszlovákiában, majd folytatódott a függetlenné vált Szlovák Köztársaságban. A téma részletes feldolgozását elsőként a szlovák történész társadalom nemzeti szárnyának képviselői – Ladislav Deák és Milan Ďurica – végezték el.⁶¹ Deák korai munkáiban kifejtett álláspontja

56 Dejmek, Jindřich: *Edvard Beneš: Politická biografie českého demokrata. I–II.* Praha, Univerzita Karlova v Praze – Karolinum, Praha 2006, 2008.; Uő: *Československo, jeho sousedé*, i. m.

57 Bystrický, Valerián – Michela, Miroslav – Schvarc, Michal a kol.: *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Československa.* Bratislava, VEDA, 2010.

58 Simon: *Egy rövid esztendő*, i. m. 168–174., 202–218.

59 Kramer, Juraj: *Iredenta a separatizmus v slovenskej politike 1919–1938.* Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1957.; Vávra, František – Eibel, Jan: *Viedenská arbitráž.* Bratislava, Osveta, 1963.

60 Lipták, Lubomír: *Slovensko v XX. storočí.* Bratislava, Kalligram, 1998. 263–265.

61 Ladislav Deák számos tanulmány mellett két szakmonográfiát és több publicisztikai munkát jelentetett meg az 1930-as évek magyar–szlovák kapcsolatairól. Deák, Ladislav: *Zápas o strednú Európu 1933–1939.* Bratislava, Veda, 1986.; Uő: *Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938–1939.* Bratislava, Veda, 1990.; Uő: *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933–1939.* Bratislava, Veda, 1991.; Uő: *The Slovaks in Hungarian Politics in the Years 1918–1939.* Bratislava, Veda, 1997. Az 1998-ig Olaszországban működő Ďurica a szlovákiai szakmai közegeben

szerint a müncheni döntés megnyitotta az utat a Csehszlovákia déli területein kezdődő magyar felforgatótevékenységhez, Magyarország eleve elvetette a csehszlovák féllel történő megegyezés lehetőségét, és állandóan fokozta követeléseit, amelyekből a nagyhatalmak óva intették.

A komáromi tárgyalásokat követő diplomáciai események elemzésekor Deák figyelmet szentelt a magyarokkal egyre barátságtalanabb német, valamint az igen barátságos olasz magatartásból adódó német–olasz nézetkülönbség kérdésének. Szerinte az 1938. október 22-i csehszlovák területi javaslatot tartalmazó jegyzékre adott magyar válaszjegyzékben Budapest azért követelte, hogy a csehszlovák javaslat után már „nem vitás területeket” a csehszlovák fél adja át, hogy a honvédséget a csehszlovák határerődítmények mögé juttatva, bizonytalanságot idézzen elő a térségben. Berlin – Deák véleménye szerint – éppen ennek megelőzése érdekében vállalta el a döntőbírói feladat végrehajtását.

Deák ragaszkodott a magyar kisebbség bűnösségének elméletéhez, szerinte az Egyesült Magyar Párt vezetői aktívan részt vettek a csehszlovák állam szétverésében,⁶² majd a Magyarországhoz visszacsatolt területeken támogatták a Horthy-rendszer szlovákellenes politikáját.⁶³ Itt kell megemlítenünk a surányi incidenst. A magyar nyelvterület által három oldalról körbevett szlovák nagyközségről nem sikerült kompromisszumos megoldást kötni a delimitációs tárgyalásokon. 1939. december 25-én a magyar csendőrség készenléttben lévő tagjai a templomból kivonuló tömegbe lőttek és egy Mária Kokošová nevű fiatal lány belehalt a sérüléseibe. A surányi esetet a szlovák történeti emlékezet és történetírás gyakran ma is az egész 1938. évi változás jelképeként kezeli.⁶⁴

Deák részletezte az első bécsi döntésben megállapított területsáv Magyarországhoz csatolásával bevezetett magyar katonai közigazgatás, azaz a magyar hadsereg és az államhatalmi szervek által elkövetett atrocitásokat, és a kisebbségi sorba került szlovák nemzetiségű lakosságot sújtó hátrányos megkülönböztetést. Az átmeneti időszak – a katonai közigazgatás szűk hat hétig volt érvényben – érzelmileg motivált megközelítése azt sugallja, hogy az 1944–1945-ig tartó „magyar uralom” egésze erőszakos, retrográd időszak volt, amely a végletekig kiélezte

korábban teljesen szokatlan nacionalista hangvételű írásaival és az 1939–1945 közötti szlovák államot újraértékelő írásaival vétette észre magát. Ďurica, Milan Stanislav: *La Slovacchia e le sue relazioni politiche con la Germania 1938–1945*. Vol. I. Padova, Marsilio Editori, 1964.; Uő: *Die Slowakei in der Märzkrise 1939*. Padova, Stamperia dell'universita, 1964.; Uő: *Jozef Tiso (1887–1947). Životopisný profil*. Bratislava, Lúč, 2006.; Uő: *Dejiny Slovenska a Slovakov*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1996.

62 Deák, Ladislav: *Slováci v maďarskej politike v r. 1918–1939*. Bratislava, Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 1996. 39–41.

63 Deák, Ladislav: *Viedenskú arbitráž – „Mníchov pre Slovensko”*. Bratislava, Nadácia Korene, 1998.

64 Mitáč, Ján: Krvavý incident v Šuranoch na Vianoce 1938 v spomienkach obyvateľov mesta Šurany. In: Mitáč, Ján (red.): *Juh Slovenska po Viedeňskej arbitráži 1938–1945*. Bratislava, Ústav pamäti národa, 2011. 136–148.

Magyarország és Szlovákia viszonyát, továbbá gazdaságilag ellehetetlenítette a Szlovák Köztársaságot.

A szlovák történelem klasszikus diplomáciatörténeti iskolájához tartozó szerzők fontos kiadványokban, tanulmányokban, tanulmánykötetekben, monográfiákban elemezték a második Cseh-Szlovákia 1938 októberétől 1939 márciusáig tartó rövid periódusát. Köztük a legtöbb munkával Valerián Bystrický, a magyar–csehszlovák kapcsolatokat kutató Dagmar Čierna-Lantayová, Milan Krajčovič, illetve a brit külpolitikát kutató Edita Ivaničková és Bohumila Ferenčuhová jelentkezett a bársonyos forradalom utáni időszakban.⁶⁵

A szlovák szerzők – elsősorban az első bécsi döntés kérdéskörében sokáig szinte egyedüli szlovák szakértőnek tekintett Ladislav Deák – az eseménysorozatot meglehetősen egyoldalú megközelítésben tárgyalták.⁶⁶ Még napjainkban is főként a Horthy-rendszer elmaradott és diktatórikus vonásain van a hangsúly. Lipták megfogalmazásában: „Akinék volt némi illúziója, azt a megszálló hatalom csakhamar megtanította, hogy a demokratikus és a nemzeti jogokat egyaránt elnyomó, régi elnemzetietlenítő úri politika [...] semmit nem változott, sőt inkább kiegészült a Horthy-diktatúra brutalitásával. A megszálló hadsereg és a helyi sovíniszta túlkapásai elől [...] tízezrek menekültek mindenüket hátrahagyva észak felé, annak is örülve, hogy pusztá életüket megmenthetik.”⁶⁷ A fiatalabb szlovák történészek közt Martin Hetényi érdemel figyelmet, aki módszeres forrásfeltárással építi az 1938–1945-ös időszakkal foglalkozó munkáit.⁶⁸

A 2008-as évforduló alkalmából a szlovák kormányhivatal az éppen aktuális magyar–szlovák kormányközi vitákra ráhangolódva konferenciát szervezett a bécsi döntés európai összefüggéseiről. A konferencia megnyitójában Dušan Čaplovič akkori miniszterelnök-helyettes a német történelempolitikára hivatkozva arra utalt,

65 Bystrický, Valerián: *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu. Výber zo štúdií*. Bratislava, Prodama, 2008.; Čierna-Lantayová, Dagmar: *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938–1949*. Bratislava, Veda, 1992.; Uő: *Pohľady na východ. Postoje k Rusku v slovenskej politike 1934–1944*. Bratislava, Veda, 2002.; Bystrický, Valerián – Michela, Miroslav – Schvarc, Michal a kol.: *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava, Veda, 2010.; Ivaničková, Edita: *Slovensko a slovenská otázka v stredo európskych plánoch Veľkej Británie 1939–1945*. In: Ivaničková, Edita et al.: *Slovenská republika 1939–1945 v medzinárodných súvislostiach*. Bratislava, Historický ústav SAV, 2012. 75–88.; Ivaničková, Edita: *Západné veľmoci a slovenský štát 1939–1945*. In: Fiamová, Martina – Hlavinka, Ján – Schvarc, Michal (red.): *Slovenský štát 1939–1945: predstavy a reality*. Bratislava, Historický ústav SAV, 2014. 81–93.; Ivaničková, Edita: *Die Haltung der britischen Regierung zur Wiederherstellung der Tschechoslowakei und der Einfluss Edvard Beneš*. In: Lemberg, Hans (red.): *Suche nach Sicherheit in stürmischer Zeit: Tschechen, Slowaken und Deutsche im System der internationalen Beziehungen der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Essen, Klartext Verlag, 2009. 251–277.

66 Deák: *Viedenská arbitráž*, i. m. 35.

67 Lipták: *Slovensko v XX. storočí*, i. m. 166–167.

68 Hetényi, Martin: *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938–1945*. Nitra, UKF, 2008.; Uő: *Zjednotená Maďarská strana na Slovensku. 1939–1945*. Nitra, UKF, 2011.

hogy Magyarországnak is hasonló utat kellene bejárnia, mint Németországnak.⁶⁹ Ennél szakszerűbb és árnyaltabb megközelítésben készült egy későbbi konferenciakötet Ján Mitáč szerkesztésében.⁷⁰

Sok szempontból fordulatot jelentettek a szlovák elemzésekben azok a forrás-kiadványok, amelyek közül elsőként Ladislav Deák az első bécsi döntésnek szentelt háromkötetes forráspublikációját kell megemlítenünk.⁷¹ Két másik nagyon fontos forráspublikáció a müncheni válság és az önálló szlovák állam kialakulása közötti korszak diplomáciatörténeti forrásait adta közre.⁷² Némiképp rendhagyó, de annál nagyobb időszakot és mennyiséget átfogó diplomáciai regesztagyűjteményt adott közre Milan Krajčovič.⁷³

Az ukrán történetírásban az első bécsi döntés szinte csak említés szintjén van jelen, minden figyelem a Kárpáti Ukrajna elnevezésű államkezdemény – a történeti Kárpátaljának az első bécsi döntés után fennmaradó területe – kutatására összpontosul, amelynek központi szerepe van az államiság kánonjában. A 17. századi kozák időszakot, az 1918–1920-as polgárháborús időszakot, illetve az 1938–1939-es Kárpáti Ukrajnát tekintik az 1991 óta fennálló mai állam előzményének.

A szovjet időszakban elhallgatott téma ellenére, született több fontos dokumentumkötet. Ezek közül kiemelkedik az az 1962-es munka,⁷⁴ amely a magyar diplomáciai iratok mellett Kozma Miklós naplójából is közölt részleteket. Egészen az

69 A szlovák politikus egyoldalúan a magyar revíziós politikában jelölte meg a magyar–szlovák konfliktusok okát. „Magyarország nem tanult a múltból és nem tudta megérteni, hogy éppen a trianoni békeszerződést, illetve a trianoni határokat kellett volna megfelelő alapnak tekintenie a kompromisszumok megkötésére és a régi Magyar Királyság népei közötti megértés eléréséhez. Ezért kellett bekövetkeznie a magyar nemzet 1944–1945. évi tragédiájának, az 1947. évi párizsi békekonferenciának. Ez a tragédia nem úgy érte a magyarokat, mint valamilyen természeti katasztrófa, hanem Magyarország maga készítette elő a maga 1938. évi és második világháborús magatartásával, valójában az egész 1920 utáni revíziós politikájával.” Čaplovič, Dušan: Úvodné vystúpenie. In: Šmihula, Daniel (ed.): *Viedenská arbitráž v roku 1938 a jej európske súvislosti. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie*. Bratislava, Úrad vlády Slovenskej republiky, 2008.

70 Mitáč (red.): *Juh Slovenska*, i. m. Ebben a kötetben már magyar tanulmányok is megjelentek, s a szlovák szerzők többsége is szakmailag korrekt előadást tartott.

71 Deák, Ladislav: *Viedenská arbitráž 2. November 1938*. Dokumenty I. (20. september–2. november 1938). Martin, Matica slovenská, 2002. (Tovább: Dokumenty I.); Uő: *Viedenská arbitráž. 2. november 1938*. Dokumenty II. *Okupácia. (2. november 1938–14. marec 1938.)* Martin, Matica slovenská, 2003. (Tovább: Dokumenty II.); Uő: *Viedenská arbitráž. 2. november 1938*. Dokumenty III. (3. november – 4. april 1939.) Martin, Matica slovenská, 2005. (Tovább: Dokumenty III.)

72 Schvarc, Michal – Holák, Martin – Schriffel, David (red.): „*Tretia ríša*” a vznik Slovenského štátu. Dokumenty I. *Das dritte Reich und die Entstehung des Slowakischen Staates*. Dokumente I. Bratislava, Ústav Pamäti národa 2008.; Segeš, Dušan – Hertel, Maroš – Bystrický, Valerián (red.): *Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939*. Bratislava, Historický ústav, 2010.

73 Krajčovič, Milan: *Medzinárodné súvislosti slovenskej otázky 1927/1936–1940–1944. Maďarské dokumenty v porovnaní s dokumentmi v Bonne, Bukurešti, Viedni a v Prabe*. Bratislava, SAP, 2008.

74 Венгрия и вторая мировая война. Секретные дипломатические документы по истории кануна и периода войны. Москва, Наука, 1962.

1980-as évek végéig szinte csak az emigrációs irodalom foglalkozott a témával. Ezen belül külön specifikum, hogy a szerzők elsősorban az események túlélői, akiknek egy része a későbbiekben a tudományban is letette a névjegyét, noha a személyes élmények miatt Kárpáti Ukrajna kérdésének megközelítésében mindvégig megmaradt írásaikban a szubjektív elem. Ezek a munkák – az emigráns irodalom, amely egész az 1990-es évekig Ukrajnában nem jelenhetett meg – azonban így is a szakirodalom megkerülhetetlen részét képezik.

Az 1938–1939-es időszak kárpát-ukrajnai kormányának számos tagja vagy kormányközeli embere írta meg visszaemlékezését. A kortárs visszaemlékezések közül Vaszil Grendzsa-Donszkij naplója érdemel elsősorban figyelmet. A Kárpátalján született író, költő, lapszerkesztő a Volosin-kormány hivatalos lapját, a *Nova Szvoboda*t szerkesztette, tagja volt az egyetlen legális kárpátaljai párt, az Ukrán Nacionalisták Egyesülete vezetőségének. 1939 márciusában a magyar hatóságok bebörtönözték. Szabadulása után Pozsonyban telepedett le, ott élt 1974-ben bekövetkezett haláláig. 1938. október 7-től 1939 augusztusáig vezette naplóját.⁷⁵ Sztepan Roszoha – 1938–1939-ben az Ukrán Nemzetvédelem félkatonai szervezet vezetője, a Kárpáti Szics törzstagja, az Ukrán Nacionalisták Egyesülete vezetőségének tagja, radikális ukrán nacionalista lapok szerkesztője elsősorban a szojm (az 1939. március közepén összehívott kárpát-ukrán parlament) eseményeit rekonstruálta.⁷⁶ A többi, a szakirodalomban visszaemlékezésként számon tartott mű olyan kortársak tollából született, akik Kárpátalja történelmének megírását ambicionálták, keverve a visszaemlékezést a dokumentálás szándékával, illetve körbehivatkozva az addig már megjelent visszaemlékezéseket. A teljesség igénye nélkül idesorolhatók Volodimir Bircsak⁷⁷ (galíciai emigráns, az 1920–1930-as években Ungváron volt tanfelügyelő, gimnáziumi tanár), Petro Szercso⁷⁸ (1919-ben született, 1938–1939-ben még diák volt), Avgusztin Stefan⁷⁹ (1938–1939-ben a kárpátaljai kormány minisztere), Sztepan Klocsurak⁸⁰ (már az 1919-es Hucul Köztársaságban is fontos szerepet játszott,

75 Гренджа-Донський, Василь: *Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади. Упорядкування та примітки Д. Федаки; вступна стаття В. Ільницького, Д. Федаки.* Ужгород, ВАТ Видавництво «Закарпаття», 2002.

76 Росоха, Степан: *Сойм Карпатської України.* Вінніпег, 1949.

77 Бірчак, Володимир: *Карпатська Україна: спомини і переживання.* Прага, 1940.

78 Стерчо, Петро: *Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 рр.* [Торонто, 1965.] Львів, За вільну Україну, 1994.

79 Штефан, Августин: *За правду і волю: спомини і децю з історії Карпатської України.* Т. 1. Торонто, 1973; Т. 2. Торонто, 1981.; Штефан, Августин: *Августин Волошин: Президент Карпатської України. Спомини.* Торонто, 1977.

80 Az 1939. márciusi bukás után Prágában telepedett le, 1945-től szovjet lágerben sánylódott, 1957-ben tért vissza Prágába. Hozzálatott emlékiratai megírásához, de csak az első kötet jelenhetett meg, a kézirat többi részét a titkosszolgálat elkobozta, s többé nem került elő. Клочурак, Степан: *До волі. Спомини.* Нью-Йорк, 1978. Vö.: Поп, Иван: *Енциклопедия Подкарпатской Руси.* Ужгород, И-во В. Падяка, 2001. 208.

1939 februárjától a Volosin-kormány minisztere), Julian Himinec⁸¹ (kárpátaljai születésű ukrán politikus) és mások munkái.

Ukrajna függetlenedése után megindult a kanonizált ukrán történelem konstruálása – a szovjet időkben nem nemzeti történelmet írtak, hanem a keleti szlávok (oroszek, ukránok és beloruszok) egységét, a nemzetek fölötti szovjet történelmet propagálták. Ez a kontextus fontos annak megértéséhez, hogy a Kárpátalját is ukrán etnikai területnek tartó történetírás a régió szláv őslakosságát ukránnak tartja, a ruszin népnév emlegetését nyílt vagy burkolt szeparatizmusnak tekinti, így ma a ruszinság kérdése nem történeti, hanem néprajzi vagy politikai kérdés.

A magyar revízió történetének újragondolása az ukrán történetírásban megkezdődött már a Szovjetunió fennállásának utolsó éveiben, azonban az első írások, amelyek megpróbálták szakítani a szovjet hagyomány torz szemléletével, még csak népszerűsítő jellegű fogalmazványok az 1980-as évek végén. Az 1990-es években a prímec a pátoszos újságcikkek viszik, valamint sorra adják ki újra azokat a visszaemlékezéseket, amelyek korábban az úgynevezett szabad világban, Nyugat-Európában vagy Észak-Amerikában jelentek meg, így a korabeli viszonyok között nehezen lehetett hozzáférni.

Az ezredforduló utánra datálhatók a komoly történeti kutatások. Az időkorszak negatív jelensége ugyanazon írásoknak, vagy írásrészeknek különböző címeken való újra és újra hasznosítása, ám ugyanakkor üdítő jelenség a fiatal és tehetséges kutatók új nemzedékének jelentkezése. Természetessé válik a forráskritika, mások gondolatainak kritikátlan átvételét felváltják az ellenőrzött tényeken alapuló józan gondolatok, megkezdődik a mítoszok lerombolása. Ezek alapján ma már nem helyes „egynapos államról”, „bábállamról” beszélni, mint ahogy tévedés hinni az „emigráns” konspiráció-elméletben, miszerint, ha Galíciából nem jönnek Kárpátaljára a nacionalisták, akkor mindez nem történt volna meg. Avgusztin Volosint, Kárpáti Ukrajna miniszterelnökét sem lehet egyszerűen csak valamelyik totalitárius rendszer hívének kinevezni. Az ő általa követett politikai elv a kereszténydemokrácia volt. Mindemellert a Kárpáti Szics szervezete közvetlen előzménye volt, tartalmát és személyi összetételét illetően is, a második világháború időkorszaka sokféle diskurzust generáló Ukrán Felkelő Hadseregének. Kárpáti Ukrajna Magyarország általi megszállása pedig ukrán szempontból a második világháború tulajdonképpeni kezdete, nem kisebbítve ezzel 1939. szeptember 1-je tragikumát.⁸²

Különösen izgalmas az ukrán történetírásban a Kárpáti Szics (Szics Gárda) kutatása. A szervezet széles körű tudományos érdeklődés középpontjában van,

81 Химинець, Юліан: *Мої спостереження із Закарпаття*. Нью-Йорк, 1984.

82 Вегеш, Микола: *Карпатська Україна. Документи і факти*. Ужгород, Карпати, 2004.; Уо: *Августин Волошин і Карпатська Україна*. Львів, ЗУКЦ, 2004.; Oficinszkij, Román: A második világháború ukrán kiindulópontja: Kárpáti Ukrajna történetének jelenkori nemzeti-hazafias interpretációs kísérletei. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig: Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*. Pozsony, Kalligram, 2014. 285–295.

magyar oldalról egyes megközelítések még mindig hajlamosak leegyszerűsítve csak „banditáknak”, „terroristáknak” tartani a tagjait. A kétféle, egymással nem érintkező diskurzus ily módon tovább erősíti az egymás iránti bizalmatlanságot. Az 1938–1939-es Kárpáti Ukrajna történetével kapcsolatban a magyar, az ukrán, a lengyel, a cseh és a szlovák, a román, valamint a szovjet álláspontot ötvöző kiadvány éppen magyar nyelven érhető el.⁸³ Ez az összefoglalás egyszerre örvendetes és sajnálatosan nyelvilag szegregált, ugyanazon okból: a nemzeti történetírások az idősakkal kapcsolatban nem, vagy csak igen kis mértékben használják fel a más nyelven született szakmunkákat, elsősorban nem történészi elfogultságból, hanem a nyelvi korlátok miatt.

Az időszakra vonatkozó egyéb magyar munkák közül a kárpátaljai részleteket illetően kiemelésre méltó Pataky Tibor, a Miniszterelnökség Kisebbségi Osztálya vezetője életrajzáának,⁸⁴ Kozma Miklós életrajzáának és munkásságának feldolgozása,⁸⁵ Kozma Miklós naplórészleteinek kiadása,⁸⁶ a kárpátaljai autonómia-tervek feldolgozása,⁸⁷ illetve néhány hadtörténeti munka.⁸⁸

A lengyel szakirodalomban a legértékesebb munkák az ungvári lengyel konzulátus korabeli levéltári anyagait feldolgozó monográfia,⁸⁹ valamint a lengyel diverzáns akciókról szóló hadtörténeti írások.⁹⁰ A cseh és a szlovák történetírás-

83 Fedinec: *Kárpáti Ukrajna*, i. m.

84 Fedinec Csilla: Az ismeretlen eminenciás – Pataky Tibor élete: korai évek, 1888–1921. I. r. *Kommentár*, 2015. 1–2. sz. 97–109.; Uő: Az ismeretlen eminenciás: Pataky Tibor élete. II. r. (1921–1953). *Kommentár*, 2015. 3–4. sz. 1–20.

85 Ormos: *Egy magyar médiavezér*, i. m.

86 Kozma Miklós: *Kárpátalja visszavétele. Napló*. (Közreadja Brenzovics László.) Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1999.; Kozma Miklós: *A visszacsatolt Kárpátalja*. (S. a. r. Brenzovics László.) Ungvár, Clio, 2010.

87 A kérdés szakértője Vasas Géza, akinek számos írása született a témában, a legteljesebb: Vasas Géza: Az elaltatott alkotmány: a kárpátaljai vajdaság ügye 1939–1940-ben. In: Fedinec: *Kárpáti Ukrajna*, i. m. 71–90.

88 Különösen: B. Stenge Csaba: A munkácsi rendőrség defenzív és offenzív harcászati alkalmazása Kárpátalján 1939-ben. *Rendvédelmi történeti füzetek*, 2015 (XXV) 43–46. sz. 109–116.; Uő: A magyar páncéltörő tüzérség tűzkeresztsége: 1939. március, Kárpátalja. II. r. *Haditechnika*, 2014 (48) 1. sz. 43–46.; Uő: Magyar hadműveletek Kárpátalján 1939-ben. In: Fedinec (szerk.): *Kárpáti Ukrajna*, i. m. 91–116.; Uő: *Baptism of Fire: The First Combat Experiences of the Royal Hungarian Air Force and Slovak Air Force, March 1939*. Solihull, Helion & Company, 2013.; Boros László: Adalékok a vízkereszti csata történetéhez (1938. december – 1939. március). In: Fedinec Csilla – Szoták Szilvia (szerk.): *Közösség és identitás a Kárpát-medencében*. Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2014. 186–201.; Molnár András – Szabó Péter (szerk.): *Zalai honvédek Kárpátalján: dokumentumok a magyar királyi 9. honvéd önálló gyalogdandár kárpátaljai bevonulásáról és a szlovák–magyar fegyveres összetűzésben való részvételéről, 1939. március–április*. Zalaegerszeg, MNL Zala Megyei Levéltára, 2016.

89 Dąbrowski, Dariusz: *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939*. Toruń, Europejskie Centrum Edukacyjne, 2007.

90 Łacina, Maciej: Akcja „Łom”. Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w 1938 roku. *Militaria*, 2012 (27) 5. sz.; Stolarczyk, Józef: Próby polskich działań dywersyjnych na Rusi Zakarpackiej (listopad 1938–marzec 1939). *Rocznik Wschodni*, 2001. 7. sz.

ban a csehszlovák Kárpátalja kutatott terület, a visszacsatolás utáni időszak már nem kap figyelmet. A téma legkiválóbb kutatói Jan Rychlík,⁹¹ Peter Švorc,⁹² Michal Schvarc.⁹³

A bécsi döntés végrehajtása és a katonai közigazgatás

A magyar honvédség alakulatai 1938. november 4–11-e között több szakaszban vették birtokba a döntőbírássággal kijelölt területeket. A katonai megszállás és kiűrés menetét a két érdekelt fél katonai delegátusai pontosan meghatározták. A területcsere többnyire a „forgatókönyv” szerint, komolyabb összecsapások nélkül ment végbe. Ungvár evakuálásának öt nappal történő elhalasztására vonatkozó cseh-szlovák kérést a magyar fél tudomásul vette, így a várost az utolsó napon adták át Magyarországnak. A katonai delegációk november 4-én megállapodásra jutottak abban is, hogy a cseh-szlovák hadsereg mozgósításakor a lakosságtól kisajátított lovak és járművek visszaszolgáltatását a cseh-szlovák hadsereg erre a célra felállított különleges katonai bizottsága végzi el. Az átvételről a hasonló jellegű magyar katonai bizottság gondoskodott. Ugyanitt született megegyezés a cseh-szlovák tisztek családjainak és a közalkalmazottak visszatelepülésének kérdésében is.⁹⁴

A bevonulások pompás külsőségek között, a felvidéki magyar lakosság lelkesedése közepette zajlottak le.⁹⁵ A csapatok nyomán Horthy kormányzó a komáromi Erzsébet hídon át, fehér lovon, november 6-án bevonult Komáromba.⁹⁶ November

91 Lásd többek között: Rychlík, Jan – Rychlíková, Magdaléna: *Hospodářský, sociální, kulturní a politický vývoj Podkarpatské Rusi 1919–1939*. Praha, Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2013.; Rychlík, Jan – Rychlíková, Magdaléna: *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, Vyšehrad, 2016.

92 Švorc, Peter: *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2007.

93 Lásd többek között magyarul: Schvarc, Michal – Pekár, Martin: Szlovákia keleti határának kérdése 1938–1939 fordulóján a kárpátaljai autonómia és Cseh-Szlovákia felbomlásának kontextusában. In: Fedinec: *Kárpáti Ukrajna*, i. m. 155–172.

94 Vö.: Sallai: „A határ megindul...”, i. m. 236.

95 A Felvidéki területek visszacsatolása: A visszacsatolt Felvidék örömmámorban fogadta a bevonuló magyar katonákat. A trianoni határt először a medvei hídon lépték át csapataink. Magyar világhíradó, 768/1. Itt és a továbbiakban: <http://filmhiradokononline.hu/index.php>.

96 Horthy Miklós kormányzó komáromi beszédéből (a rádióközvetítésről készült hangfelvétel alapján): „Hozom hazatérő testvéreinknek az egész magyarság szeretetét. Köszöntöm Komáromot, ezt a magyar emlékektől megszentelt várost, melynek falai az ellenséggel dacoló Klapka honvédeinek hagyományát őrzik. Az idegen uralom nehéz idejében kemény magyarnak lenni becsület dolga. Komárom kirtartott magyar becsületében, és ma az ősi Szent András-templom tornyán újra a mi zászlónk leng. Köszönöm e város falai közül a felvidék hűségét, szeretetét, kirtartását és kiváló vezetőinek a feltámadásba vetett rendíthetetlen hitét. Rég várt örömmünnepe ez a mai nap igazságunk győzelmének, amelyben fanatikusan hinni és törhetetlenül bízni egy pillanattig sem szüntem meg.”

11-én, péntek délelőtt 11-kor zajlott le a kormányzó ünnepélyes bevonulása a kassai Fő utcán. A Szent Erzsébet-dóm előtt fogadta a város vezetése. Jelen volt az egész kormány, a törvényhozás, a különféle társadalmi szervezetek, amelyeknek volt valamilyen kapcsolatuk Kassával vagy a Felvidékkel. Az eseményen több ezren vettek részt egész Magyarország területéről.⁹⁷ A magyar állam és a kormány reprezentánsainak beszédei, nyilatkozatai az őszinte megbékélés igényének irányába mutattak. Az államfő beszédének szlovák nyelven elmondott rövid részlete alkalmasnak tűnt a magyar uralom alá került szlovák anyanyelvű lakosság megnyugtatására.⁹⁸ A gesztust az autonóm szlovák kormány vezetése is viszonzta.⁹⁹ Esterházy János, Kassa város képviselője, az Egyesült Magyar Párt elnöke bejelentette, hogy továbbra is kitart a Szlovákiában maradó magyarok mellett. „Mi, itt maradt magyarok, ígérjük, hogy kezet adunk az itt élő szlovák testvéreinknek. [...] Az ideát lévő magyaroktól pedig kérem, hogy az idecsatolt szlovákok nemzeti érzéseit tartsák a legmélyebb tiszteletben, engedjék meg, hogy ugyanúgy élhessenek itt, mint ahogy azt mi magunknak odaát követeljük.”¹⁰⁰

Kánya Kálmán külügyminiszter a *Magyar Nemzet*nek a magyar diplomácia eredményeiről nyilatkozva szintén a tartós béke és az itt élő népek összefogásának szükségességére mutatott rá.¹⁰¹ Hamar kiderült, hogy mind a kormány, mind a magyar és a szlovák lakosság igen komoly problémákkal kényszerült szembenézni. A magyar honvédség bevonulásával egy időben ugyanis megkezdődtek a szlovákellenes atrocitások. A szlovák és a magyar illetékesek többször megismétlődő tárgyalásai során a magyar kormány ígéretet tett, hogy a túlkapaszkodásokat rövid időn belül megfékezi, a törvénytelen séggek elkövetőit megbünteti, a szlovák nemzetiségű lakosság tulajdon- és jogbiztonságát, nyelvi és politikai jogait szavatolja.¹⁰²

97 A kormányzó visszaemlékezéséből: „Aki úgy, mint én, látta mindkét városban az öröm megható és keresetlen kitöréseit, aki látta, mint borultak az emberek egymás karjába vagy hullottak térdre az út mellett és hogyan sírtak örömben, az megértette, hogy valódi felszabadulás ment végbe – még pedig háború és minden vérontás nélkül.” Horthy: *Emlékirataim*, i. m. 221–222. Vö.: A Felvidéki területek visszacsatolása: Horthy Miklós Kassán. *Magyar világhíradó*, 768/10.

98 A beszéd szlovák nyelven felolvasott rövid részletét a korabeli filmhíradó is megörökítette: „Jól lehet nem tudok szlovákul, de a haditengerészetnél töltött szép éveim eredményeként horvátul beszélek és így a szláv nyelvek nem teljesen idegenek nekem. Meleg szeretettel üdvözöllek benneteket, akik a mai napon visszatértek ezeréves hazátokba. Kenyeret adó földjétek nemcsak együtt műveltétek, de együtt védtétek is. Legyetek meggyőződve, hogy az egész magyar nemzet megértő szeretete biztosítani fogja részetekre életszínvonalatok emelésén kívül a szlovák nyelv és kultúra teljes szabadságát is.” *Pesti Hírlap*, 1938. november 17. 1–2.

99 Horthy beszédének hatására a pozsonyi rádióban november 15-én Alexander Mach belügyminiszter tartott színvonalas, kétnyelvű előadást a magyar–szlovák viszony jövőjéről. Ebben egyebek mellett a következőket üzentte: „Magyar testvérek! Egy másra vagyunk utalva! Szűnjön meg a harc!” Uo.

100 *Magyar Nemzet*, 1938. november 12.

101 *Magyar Nemzet*, 1938. november 13.

102 Lásd 233. sz. irat.

Esterházy János, a szlovákiai magyarság vezetője több alkalommal felszólalt a szlovákellenes csendőrségi brutalitás ellen. Minthogy a hadsereg, de főként a csendőrség jelentős része, majd később a köztisztviselők is, szabotálta a kormány intézkedéseit, a kormányköröknek a nemzeti megbékélés megteremtésére irányuló erőfeszítései igen sok esetben hajótörést szenvedtek. A probléma egyrészt abban állt, hogy a magyar kormánynak nem volt kiforrott koncepciója a nemzetiségi kérdés megoldására, másrészt a magyar külpolitika toleránsabb, kevésbé konfliktuskereső irányvonala Kánya külügyminiszter 1938. november 29-i lemondásával némiképp más irányt vett. Kánya mérsékelt vonalvezetését a cseh-szlovák diplomácia is elismerte. A budapesti cseh-szlovák követ jelentéséből a magyar külügyminiszter iránti rokonszenv megnyilvánulásai is kiolvashatók.¹⁰³

A Szlovákiában maradt Esterházy János energiáinak jelentős részét ezekben a hónapokban a két kormány közötti nem hivatalos közvetítés, a párbeszéd kialakulásának, netán folytatásának elősegítése kötötte le. Esterházy a szlovák nép jóindulatának megszerzése és az őszinte megbékélés elősegítése érdekében mintegy ezer km²-es terület önkéntes visszaadását javasolta.¹⁰⁴ Az elképzelést szlovák részről is kedvezően fogadták. Ferdinand Ďurčanský már november 9-én kezdeményezte, hogy Komját és Verebély visszaszerzéséért a szlovák fél ajánlja fel esetleg Betlért, amely ugyan szlovák lakosságú volt, de Andrásy-birtok. Felvetette továbbá Mecenzéf és valamely, meg nem nevezett, Losonc környéki magyar község átadását.¹⁰⁵

Az autonóm szlovák kormány minden magyarországi szlovákellenes atrocitást árgus szemekkel figyelt, és azokat a magyar vezetés számlájára írva magyarellenes intézkedései igazolásaként emlegette.¹⁰⁶ A kiutasítások és a megmaradt kisszámú magyar kisebbség elleni retorziók szinte az első pillanattól napirenden voltak. Még november végén kiutasították Pozsonyból azokat a magyar nemzetiségű személyeket, akiknek az illetősége a visszacsatolt területeken volt, hivatkozva arra, hogy ők magyar állampolgárok lettek. A kérdést, a hasonló jellegű esetekkel együtt, a kisebbségügyi vegyes bizottság folyamatosan tárgyalta.¹⁰⁷

A honvédség bevonulásával egy időben katonai közigazgatást vezettek be.¹⁰⁸ A kormány megbízottak kirendelésével igyekezett biztosítani befolyását a katonai közigazgatás heteiben, ez a befolyás azonban igen korlátozott maradt. A vezérkari főnök utasítása értelmében a szlovák nyelv használata a hivatali életben megszűnt, megkezdődött a szlovák nyelvű feliratok eltávolítása, valamint az 1918 után betele-

103 Lásd 237. sz. irat.

104 Komját, Surány, Tótmegyer környéke nagy többségben szlovák lakosságú volt. Molnár Imre: *Esterházy János*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 1997. 83.

105 Lásd 236. sz. irat.

106 Szalatnai Rezső: A csehszlovákiai magyarok 1938–1945 között. *Regio*, 1990. 2. sz. 129–147.; uo. 1990. 3. sz. 163–190. Kiemelés: 163–164.

107 MNL OL – K 132 – A pozsonyi konzulátus iratai. 22. csomó. 1938. november 24.

108 Vietor, Martin: *Dejiny okupácie južného Slovenska*. Bratislava, SAV, 1968. 45.

pült személyek kiutasítása.¹⁰⁹ A szlovák szakirodalom több tízezer,¹¹⁰ sőt a százezret meghaladó számú,¹¹¹ erőszakkal elűzött személyről számol be. Az erőszakoskodások emberéleteket is követeltek, a brutalitásban a magyar szervek mellett úgymond a helyi magyar lakosság is tevékeny részt vállalt. A források alapján a brutalitás mértéke, illetve az elűzöttek tényleges száma jóval kisebb ennél.

December 3-án Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkár beszámolt arról, hogy a különböző oldalról beérkezett jelentések szerint „a Magyarországhoz visszacsatolt volt ruszinszkói területen” „a rutén érdekeltség köreiben” visszatetszést keltett, hogy a különböző hivatalokban, oktatási intézményekben az ideiglenes közigazgatási szervezet „nagyon kevés” ruszin tisztviselőt és egyéb alkalmazottat hagyott meg állásában. Sok volt a panasz a kiutasítások miatt is.¹¹²

A cseh és a szlovák hivatalnokok jelentős része a cseh-szlovák szervek támogatásával, ingó és ingatlan vagyonuk elszállításával, önként távozott 1938 októberében.¹¹³ Az átcsatolt területeken a szlovák tanárok közül is kevesen várták be a magyar fennhatóságot.¹¹⁴ A helyben maradó egykori cseh-szlovák állami szervek tagjaira is számos esetben a kiutasítás várt. A Volosin-kormány Ungvárról Husztra evakuálta hivatalait.

A katonai közigazgatás másfél hónapon keresztül, december 22-éig volt érvényben, amikor megindult a polgári közigazgatás, életbe léptek az országos érvényű megyei közigazgatási jogszabályok, kivéve a pénzügyi közigazgatást és a társadalombiztosítással kapcsolatos kérdéseket.

A közigazgatásban uralkodó állapotok a magyar lakosságot is sújtották.¹¹⁵ A magyarok számára talán a legtöbb érdeksérelmet az „ejtőernyősök” vagy „anyások” – így nevezték a visszacsatolt területekre az „anyaországból”, azaz a „trianoni országterületről” kinevezett tisztségviselőket – és a különböző igazoltatóbizottságok jelentették. A korabeli közvélekedés osztotta azt a gondolatot, hogy a kisebbségből többségbe került magyarságnak elemi igénye, hogy az idegen uralom alatt eltöltött évtizedek sérelmeit egyrészt kárpótolja, másrészt az elveszített gazdasági, kulturális és közigazgatási pozíciókat visszaszerezze. Csak azok tarthatták meg állásukat, akiknek a magyar nemzethez való hűségét, lojalitását és politikai megbízhatóságát megkérdőjelezhetetlennek ítélték. Az igazolási eljárások során dőlt el, ki kaphatott tisztes nyugdíjat, iparengedélyt, szociális támogatást vagy földet. A megbíz-

109 Uo. 40.

110 Lipták: *Slovensko v XX. storočí*, i. m. 166–168.

111 Vietor: *Dejiny okupácie*, i. m. 42. Vö.: Čierna-Lantayová: *Podoby*, i. m. 13.

112 MNL OL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. november 25. (Itt és a továbbiakban: <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944>); Vietor: *Dejiny okupácie*, i. m. 45.

113 *Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu*, 1946. október 1. 101.

114 Lásd 227. sz. irat. Vö.: Deák: *Viedenská arbitráž*, i. m. 42.

115 *Magyar Kultúra*, 1939. II. félév, 52. kötet. 57.

hatóság és a nemzethűség alapján születtek a döntések nemcsak a magasabb pozíciókat illetően, hanem ugyanezt a próbát kellett kiállnia annak is, aki bába, erdészeti napibéres, szolga, vonatfékező vagy éppen útkaparó akart lenni.¹¹⁶ A Felvidéken és Kárpátalján is igazolási eljárásban kellett részt vennie minden közalkalmazottnak és köztisztviselőnek, amennyiben meg akarta tartani állását, vagy állami alkalmazott szeretett volna lenni, vagy bármilyen ellátásban részesült az államtól. Igazoltatóbizottságok foglalkoztak még a nyugdíjasokkal is.

A döntőbírósi határozat következményei a bilaterális bizottságokban

Az első bécsi döntésből következő határmódosítás kérdéseinek megoldására hivatott bizottságok létrehozását a döntőbírósi határozat jegyzőkönyve is előírta. A jegyzőkönyv 1., 4., 5. és 6. pontjaiban foglaltaknak megfelelően az érdekelt felek nem késlekedtek a cseh-szlovák–magyar vegyes bizottságok delegátusainak és szakértőinek kinevezésével.¹¹⁷ A döntés második pontjának második bekezdése értelmében a kivonulás és a megszállás lebonyolítását kidolgozó katonai albizottság azonnal megkezdte működését. A magyar fél eredeti javaslatánál egy nappal később,¹¹⁸ 1938. november 8-án, délután 5 órakor a két delegáció plénuma megtartotta nyitóülését a Magyar Királyi Külügyminisztérium tanácstermében.

A bizottsági munkák igen összetett rendszerben kezdődtek meg, a problémák felgöngyölítését a kölcsönös határincidensek, kiutasítások is hátráltatták, olyannyira, hogy a december 19-i nagyszalánci határincidens után, ahol a csehszlovák és a

116 Csilléry Edit: A nemzethűség jelentése a felvidéki és kárpátaljai igazolási eljárások során. *Magyar Kisebbség*, 2014. 1. sz. 7–39.

117 A magyar delegáció összetételét a külügyminiszter előterjesztése alapján a minisztertanács hagyta jóvá. A határmegállapító bizottság főfelügyeletére gróf Teleki Pál kapott felkérést, a munkában a Honvéd Vezérkar, a belügy-, a kereskedelemügyi, az iparügyi és a földművelésügyi minisztériumok küldöttjei vettek részt. Gróf Teleki Pál helyettese, egyben a gazdasági, pénz- és közlekedésügyi bizottság magyar küldöttségének vezetője Nickl Alfréd rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter lett. A jogi bizottságban az optáns és állampolgársági, a kisebbségügyi és a telepések ügyével foglalkozó albizottságok is létrejöttek. A katonai megszállás lebonyolítását végző közös delegáció szintén működött. A gazdasági és közlekedésügyi nehézségeket megoldani igyekvő bizottság magyar delegációjának Nickl Alfréd kereskedelemügyi miniszter mellett a Vezérkari Főnök is vezetője volt. Delegátusok a kereskedelem-, ipar-, pénz- és földművelésügyi minisztériumból, valamint a miniszterelnökség gazdaságtudományi osztálya részéről jelentek meg. Az optálási és állampolgársági ügyekkel foglalkozó bizottság vezetője Tomcsányi Kálmán, a belügyminisztérium államtitkára lett. Képviselőket az igazságügy-minisztérium és a miniszterelnökség II. ügyosztálya küldött. A kisebbségvédelemmel és Pozsony különleges státuszával foglalkozó bizottság vezetője Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkár volt. Küldöttek a miniszterelnökség II. ügyosztályáról, a külügy-, a belügy-, valamint a vallás- és közoktatásügyi minisztériumból érkeztek.

118 AMZV – Praha – Kabinet – Politické věci. 46. doboz.

magyar katonai egységek halálos áldozatokat is követelő tűzharcba keveredtek egymással, a csehszlovák delegáció – amely az esetet a magyar fél számlájára írta – megszakította a tárgyalásokat. A delegációk végül 1939. január végén ismét a tárgyalóasztalhoz ültek. A megbeszélések oly módon folytak, hogy a fő bizottságokba, vagyis a határmegállapító, a jogi és a gazdasági bizottságokba delegált politikusok az áttekinteni kívánt alapkérdéseket, vezérelveket rendszereztek, illetve vitatták meg, a részletkérdések egyeztetése az albizottságokra hárult. Az ülések a szakértők és a delegációk szintjén is folytak.

A prágai cseh–szlovák autonóm kormány a cseh–szlovák delegáció vezetésével Miloš Kobr budapesti cseh–szlovák követet bízta meg.¹¹⁹ A bizottságban cseh–szlovák részről csak szlovák és kárpátaljai tagok vettek részt.¹²⁰ A különböző bizottságok élére miniszterek, magas rangú politikusok kerültek, minden albizottságban egy titkár vezette az ügyintézkést.

A határmegállapító bizottság. A bécsi döntőbírósi határozat jegyzőkönyvének 1. pontja rendelkezett arról, hogy a határvonal pontos megállapítását cseh–szlovák–magyar vegyes bizottságnak kell elvégeznie. Bécsben ugyanis 1:750 000 méretarányú térképen tüntették fel az új határvonalat, ami a valóságban 750 méteres sávot jelentett. A határmegállapító bizottság az első plenáris ülést 1938. november 8-án tartotta Budapesten. A tárgyaláson megállapodtak, hogy a cseh–szlovák–magyar határ végleges kijelölésének munkáját megkönnyítendő, a demarkációs vonalat öt szakaszra osztják. Ezek a következők voltak: Pozsony–Léva, Léva–Rimaszombat, Rimaszombat–Kassa, Kassa–Ungvár, valamint utóbbi várostól a román határig terjedő szakasz. A határmegállapítás egyik legfontosabb alapelvét illető magyar javaslatot, hogy az egyes községeket, hacsak nem szólt ellene különleges érv, saját kataszteri területükkel együtt csatolják az egyik vagy a másik államhoz, a cseh–szlovák fél vonakodott elfogadni. Azzal érvelt, hogy ez az elv számos gazdasági és közlekedési érdeket sért, továbbá attól is tartott, hogy Magyarország így összességében jóval nagyobb területhez jut, mint Szlovákia.¹²¹

A másik igen fontos szempont a mindkét fél által már korábban elfogadott etnikai elv volt. A magyar delegációt vezető Teleki vitathatatlan szakértelme nem tudott maradéktalanul érvényesülni az egyeztetések során. A legfontosabb döntésekben a kormánynak volt meghatározó szava, amely kénytelen volt tekintettel lenni az ingatag szlovák–magyar viszony mindennapos hullámzására. Teleki egyetértett a határmegállapító bizottság szlovák delegációjának vezetője, Štefán Jansák felvetésével, hogy a kataszteri elv alól kivételt kell képezniük a nagybirtokoknak. Az esetleges községcseréket illetően a magyar küldöttség vezetője rámutatott, hogy a döntésben meghatározott sávotól eltérő kölcsönös csere a két kormány kompetenciáját érin-

119 Deák: *Hra o Slovensko*, i. m. 172.

120 Rónai: *Térképezett történelem*, i. m. 137.

121 AMZV – Praha – Právni sekce – VI/4. 60. doboz, 11. fasc.

ti. Hangsúlyozta, hogy általános elv már csak a vonalon fekvő kolóniák miatt sem határozható meg, hiszen, véleménye szerint, azok lakossága nem helyi illetőségű.

Lényegesen egyszerűbb volt a bizottság kompetenciájába tartozó, vagyis a határvonalon fekvő községek kicserélésének kérdése. Szlovák részről azonban igen hamar felmerült az Esterházy által is felvetett kérdés, hogy a többségében szlovák lakta Komját és Verebély települések visszakerülhessenek Szlovákiához.¹²² A magyar fél 1938. november 24-ére valóban el is készítette az általa igényelt, valamint a cserébe felajánlott községek listáit.¹²³

A december végéig tartó másfél hónap alatt a viták ellenére a delegációk többnyire szót tudtak érteni egymással. A megegyezést a két kormány, néhány esetben inkább a szlovák kormány magatartása hátráltatta, amely elvi alapon, vélt vagy valós nemzeti szempontokra hivatkozva, a részletkérdésekkel nem törődve határozott. Ezt jól példázza a már említett nagyszalánci határincidens, melyre a szlovák kormány delegátusainak azonnali visszahívásával válaszolt, miközben a cseh–szlovák Külügyminisztérium a tárgyalások folytatásáról határozott.

1938. december 20-án emiatt csupán két szlovák delegátus látogatott el a magyar jogi bizottság vezetőjéhez, de csak magánbeszélgetést folytattak. Csáky István magyar külügyminiszter viharos gyorsasággal fejezte ki sajnálatát. Ciano olasz külügyminiszter most is igyekezett közvetíteni. Chvalkovský Prágából arra kérte a szlovák vezetőket, hogy legalább parafálják a jogi bizottság által kötött megállapodást. A szlovák delegáció tagjainak döntő többsége is úgy ítélte meg, hogy Szlovákiának elemi érdeke a magyarokkal folytatott tárgyalások mielőbbi sikeres befejezése.¹²⁴ Mindezek ellenére a szlovák autonóm kormány a tárgyalások megszakításáról határozott.

Amíg az eseményekből következően a delegációk plenáris ülésére 1939. január végéig kellett várni, addig szakértői szinten folytak bizonyos egyeztetések. Röviddel azután, hogy a delegációk újra összeültek, Teleki miniszterelnök lett, így a magyar tárgyaló küldöttség vezetésével a minisztertanács Andorka Rudolf vezérkari ezredes bízta meg. A következő hónap alatt komoly viták árán ugyan, de végül sikerült megállapítani Szlovákia és Magyarország között a Dunától az Ung folyóig a végleges államhatárt. A tárgyalások utolsó szakaszában a szlovák delegáció elfogadta a Szudétavidéken bevált elvet, hogy minden magyar és szlovák személy a saját tulajdonával tartozik Magyarországhoz vagy Szlovákiához. Ez tulajdonképpen a kataszteri elv kiterjesztése volt az egyes földtulajdonosokra, amelynek segítségével a szlovákok kolóniákat, nagyobb földterületeket vagy erdőségeket „mentettek meg” a

122 AMZV – Praha – Depeše – Odeslané – 1891/38.

123 Lásd 236. sz. irat.

124 Sallai: „A határ megindul...”, i. m. 228–229.

maguk számára.¹²⁵ A határszakasz néhány vitás pontját csak helyszíni szemlével lehetett eldönteni, a feladattal megbízott kisebb albizottságok helyszíni szemle után készített jelentései február közepére többnyire befutottak.

A megállapodást ünnepélyes keretek közt magyar részről Andorka Rudolf, szlovák részről Rudolf Viest és Štefan Janšák írta alá 1939. március 7-én Budapesten.¹²⁶ A jegyzőkönyvben foglaltakhoz híven, már 1939. március 28-án megalakult Budapesten az a magyar–szlovák vegyes bizottság, amely a határkérdés nyitott pontjait igyekezett rendezni.

A jogi bizottság. Ez a bizottság tárgyalta az állampolgársági és az opciós ügyeket. A magyar fél, szakítva a trianoni békeszerződés községi illetőségen alapuló rendszerével, az állampolgárság változásának alapjául elfogadta a hosszabb tartamú állandó lakhelyet.¹²⁷ Az 1939. február 8-án parafált három egyezmény – a telepés, a Magyarországnak átadott területekről elköltöző magánszemélyek, katonatisztek és közalkalmazottak ügyeit rendező, valamint az állampolgársági és opciós egyezmény – ünnepélyes aláírására 1939. február 18-án került sor. Az állampolgársági és opciós egyezmény kihirdetésére mindkét országban 1939. március 1-jén került sor.¹²⁸

A bizottság 1938. november 9-én tartotta alakuló ülését, főként a visszacsatolt területeken kialakult zavaros állapotok miatt azonban a bécsi jegyzőkönyv 5. pontja alapján a kisebbségi kérdés rendezésére alakult szakértői (al)bizottság csak 1939 elején kezdte meg a munkát.¹²⁹ A kisebbségi ügyek, főként a pozsonyi magyarok esetleges különleges jogállásának rendezése problematikusnak bizonyult, a megegyezés is csak márciusban jött létre. A szlovákok által az egyik leginkább elérni óhajtott megoldás továbbra is az lett volna, hogy a magyarokkal megegyezzenek az egész magyarországi szlovákság (beleértve tehát a trianoni Magyarországon, Békés, Nógrád, Pest-Pilis-Solt-Kiskun stb. vármegyékben élő szlovákságot is) kisebbségi jogairól. A magyar fél azonban ezt kategorikusan kizárta, hivatkozva a bécsi döntőbíró-sági ítéletre, amely csupán az 1938-as területváltozással összefüggő kérdésekben írt elő tárgyalásokat.¹³⁰

A bécsi döntőbíró-sági ítélet 5. pontja külön rendelkezett arról, hogy az érdekelt felek állapodjanak meg a „pozsonyi magyar népcsoport” jogainak biztosításá-

125 MNL OL – K 758 – Andorka Rudolf naplója. 1938–1943. Vö.: *A madridi követségtől Mauthausenig*, i. m.

126 MNL OL – K 478 – 6. csomó. A Magyar–Cseh–Szlovák Határmegállapító Bizottság 25. ülésének zárójegyzőkönyve.

127 MNL OL – K 27 – Minisztertanács jegyzőkönyvek. 1939. február 10.

128 AMZV – Praha – Právni sekce – VI/4. 62. doboz, 14. fasc.

129 Elnök Pataky Tibor államtitkár, a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályának vezetője. Főtitkár: Sebestyén Pál, a külügyminisztérium miniszteri tanácsosa. További tagok: Sass Elemér belügyminisztériumi miniszteri tanácsos, Oswald György miniszteri tanácsos, Ortlik László, Balla Pál, Flachbart Ernő, a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályának tanácsosai. Lásd Tilkovszky: *Revízió és nemzetiségpolitika*, i. m. 34–35.

130 Lásd 243. sz. irat.

ról. A megegyezés célja magyar részről az volt, hogy a pozsonyi magyarság ne csupán formális egyenjogúságot élvezzen, hanem ténylegesen és jog szerint is biztosított legyen számára a Pozsonyban élő egyéb nemzeti közösségekkel minden tekintetben egyenrangú jogállás.¹³¹

A kisebbségi bizottság március 2-i ülésén a szlovák fél szinte minden magyar kezdeményezést elutasított, arra hivatkozva, hogy a pozsonyi magyarok számára biztosított jogok a szlovákiai magyar kisebbségre vonatkozó általános rendelkezésekből következnek, kivétel csupán az, hogy Pozsonyban nem veszik figyelembe a 20%-os alsó határt. Ennek alapján olyan mértékű kisebbségi jogok illetik meg őket, amekkora a számarányuk a pozsonyi lakosság egészéhez viszonyítva. Cseh–Szlovákia megszűnése és a függetlenné vált Szlovákia rugalmatlanabbá válása azonban ebben az esetben is hozzájárult ahhoz, hogy a megállapodás sorsa gyakorlatilag „megpecsételődjön”.¹³²

A gazdasági bizottság. A gazdasági, közlekedési, pénzügyi stb. problémákat a bécsi jegyzőkönyv 6. pontja alapján, szintén bizottságokban kísérelték meg az érdekelt felek rendezni. A gazdasági jellegű nézeteltérések nem mindegyike oldódott meg az általunk áttekinteni kívánt időszakban, a szlovák és a magyar állam között az 1940-es években is súrlódás (és néhány további tárgyalás) tárgyát képezték. Az önálló szlovák állam létrejötte után is megegyezésre vártak bizonyos banki és pénzügyi kérdések, de az államadósságok és az egyes állami garanciák kölcsönös átvállalása terén, vagy a kereskedelmi kamara által kibocsátott védjegyek ügyében is tovább folytak az egyeztetések. A magyar delegáció a gazdasági keretegyezmények alapelveként el akarta fogadtatni a cseh–szlovák féllel, hogy azok a német–cseh–szlovák megegyezés mintájára jöjjenek létre. A Magyarország fennhatósága alá került területeken felhalmozott mezőgazdasági termékek (gabona, rozs, búza, árpa stb.) tulajdonviszonyainak tisztázása, ezen termékekre vonatkozó kereskedelmi csere-megállapodások előkészítése viszonylag zökkenőmentesen haladt.¹³³

1939 márciusának első napjaiban sikerült egyezsége jutni mind a komáromi, mind a párkányi kikötőket érintő kérdésekben. A vasúti összeköttetéssel kapcsolatos kérdések nagyobb részében a két fél egyetértett, mert az új határ több fontos vasútvonalat – néha több helyen is – átszelt. A megoldandó ügyek többsége lokális természetű volt, így a mindkét fél számára kielégítő kompromisszumos megoldás gyorsan kialakítható volt. Nézeteltérést a Romániával fennálló nemzetközi vasúti összeköttetés biztosítása jelentett (a vasútvonal Halmi határállomásnál kötötte össze Kárpátalját Romániával), mivel a magyar kormány – Kárpátalja ellátási nehézségeinek fokozását célzó – politikai megfontolásból ebben az esetben nehezen hajlott a

131 Lásd 245. sz. irat.

132 Tilkovszky: *Revízió és nemzetiségpolitika*, i. m. 35.

133 Sallai: „*A határ megindul...*”, i. m. 242.

kompromisszumra. Ugyancsak a kárpátaljai kérdés játszott közre a Kassa–Nagyszőlős–Kőrösmező vasútvonallal kapcsolatos nehézségekben is.

A magyar fél ugyanakkor szerette volna „valamiféle vasúti korridorról” biztosítani a Kassa–Orlov vonalon Lengyelország és Magyarország összeköttetését, ezért a cseh–szlovák küldöttség a három kérdést összekapcsolva, kompenzációs alapon kívánt tárgyalni. A bizottságok 1939. február első felére megállapodásra jutottak, ezután csupán a Románia felé irányuló vasútvonal kérdése maradt nyitva, amelyről a tárgyaló felek külön megállapodást helyeztek kilátásba.¹³⁴ Ennek a kérdésnek a rendezése Kárpátalja magyar fennhatóság alá kerülésével elvesztette jelentőségét.

A delimitációs bizottságok működése – az érintett kormányok kölcsönös vádaskodásai, az átmeneti időszak jogi bizonytalanságai, a visszaélések, a határsértések, a sajtóháborúk és a megbékélésre, „kézfogásra” felszólító nyilatkozatok és megnyilvánulások közepette – sok tekintetben mégis eredményesnek bizonyult, és az idő előrehaladtával számos megoldásra váró kérdésben valóban megállapodás jött létre. A tárgyalások alakulását többnyire negatívan befolyásolta az önálló szlovák állam létrejötte, a megkötött megállapodásokból következő gyakorlati teendők végrehajtását pedig – egyebek mellett – a nemzetközi politikai helyzet alakulása.

A csehszlovák telepések helyzete

Csehszlovákia megalakulása után a földreform keretében a régi magyar uradalmi birtokokat felparcellázták, melyek vagy állami tulajdonba kerültek, vagy a tulajdonos eladhatta, vagy pedig az állam kiutalta az úgynevezett kolonistáknak. A csehszlovák telepések Csehszlovákia Magyarországgal határos övezeteiben jöttek létre, a magyar lakosság közé ékelődve. Az etnikai viszonyok megváltoztatásának szándékán túl a telepítéspolitikában meghatározó szerepet játszottak a katonai szempontok is. A kolonisták három csoportba voltak sorolhatóak: az országban élő, önként jelentkező csehek, szlovákok, morvák, ruszinok; repatriáns (külföldről hazatelepítő) szlovákok és csehek; valamint a legionáriusok.

A legionáriusok az első világháború idején az antant kötelékében harcoló csehszlovák katonai egységek tagjai voltak. Szerveződtek ilyen egységek Franciaországban, Olaszországban, Oroszországban. Az olaszországi és a franciaországi légiók hazatértük után jelentős szerepet játszottak az észak-északkelet-magyarországi vármegyék katonai megszállásában. 1919 januárjában Ungvárra is olasz egyenruhás katonaság vonult be. A hazatérő legionáriusok is jelentkezhetek telepésnek. A legionárius telepések a fontosabb vasúti csomópontok mellett jöttek létre, abból a logikából eredően, ami a trianoni határmegvonást is motiválta: biztosítani és immár tele-

134 Uo. 242–244.

pes falvak által is védelmezni a kisantant államainak vasúti összeköttetését.¹³⁵ Románia ezen az egyetlen vasútvonalon jutott hozzá a hadianyaghoz az 1859-ben alapított Škoda Művektől, Csehország legnagyobb fegyvert és tömegközlekedési eszközt gyártó vállalatától.

Mivel az első bécsi döntés által kijelölt határvonal alapvetően etnikai elveket követett, a magyar nyelvterületen fekvő csehszlovák kolóniák döntő többsége Magyarországhoz került. A telepese családok egy része tisztában volt várható helyzetével, ezért 1938. november 2. előtt vagy után önként elhagyták lakhelyüket.¹³⁶ Kisebbségük sérelem nélkül helyben maradt 1945-ig. Végül voltak olyanok is, akik a fenyegetések és az erőszak következtében kényszerültek elmenekülni, illetve sokakat hivatalosan utasítottak ki a magyar szervek. Ők legtöbb esetben vagyonuk hátrahagyásával távoztak az országból.

Az önként távozók, kiutasítottak vagy elüldözöttek személyes sorsa nagyon is egyedi, egymástól eltérő lehetett. A kolóniának a magyar kisebbséggel korábban fenntartott viszonya, a bevonuló magyar csapatok parancsnokának személye és számos egyéb körülmény közrejátszhatott az egyén sorsának olykor egészen kedvező, máskor tragikus alakulásában. Tettlegességek előfordultak, de a legtöbb esetben a magyar szervek részéről erőszak elkövetésére nem került sor. Arra is volt példa, hogy a helyi magyarok közül néhányan kolonistákat raboltak ki, majd a bevonuló magyar csapatok kivizsgálták az ügyet. A rablásban vétkes magyarokat letartóztatták, és kárterítést nyújtottak a károsultaknak. Pár nap múlva viszont kiutasították őket az országból.¹³⁷

Kárpátaljáról, ahol 1919 előtt nem éltek csehek, az első bécsi döntés után minden cseh lakos távozott, beleértve a katonaságot, a hivatalnokokat és a telepeseket. Munkácson például a cseh hivatalnokok és katonacsaládok elköltözését követően 20–25%-kal apadt a lakosság száma, néhol egész utcák váltak lakatlanná.¹³⁸

A korabeli szlovák sajtó érzékenyen reagált a kolonisták elűzésére.¹³⁹ A háború utáni szlovák történetírás mesterségesen megnövelte az elűzöttek számát, amely úgy történhetett, hogy az önkéntes kitelepülőket az erőszakkal kiűzöttek között jelenítik meg. Ez a felfogás, mely a magyarok bűnösségének alátámasztását szolgálta, gyakran önkényesen válogatott adatokon alapult. Mindez az 1945 utáni új csehszlovák államba visszakerülő magyarság üldöztetésével függ össze. A történészek is idomultak a csehszlovák állampolitikai elképzelésekhez, igyekeztek tendenciózusan

135 Simon Attila: Legionárius telepítések Dél-Szlovákiában a két háború közötti időszakban. *Századok* 2004. 6. 1361–1380.

136 Simon Attila: *Telepések és telepese falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2009. 195–196.

137 Deák: *Viedenská arbitráž*, i. m. 41.; Sallai: „A határ megindul...”, i. m. 209.

138 Szakál Imre: Az első Csehszlovák Köztársaság telepítéspolitikája revíziójának kísérlete Kárpátalján 1938 és 1944 között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2013. 1. sz. 79.

139 *Slovák*, 1939. augusztus 5.; *Slovenský týždenník*, 1938. november 25. 3.

alátámasztani a dél-szlovákiai magyarság üldözésének jogosságát, amit a csehszlovák telepesek üldözésének ügye volt hivatott „legitimálni”.¹⁴⁰

A kárpátaljai magyarok a telepítéseket úgy értelmezték, hogy a folyamat az etnikai terület megbontására és a nemzet pozícióinak gyengítésére irányul. Nehezményezték, hogy a magyar földigénylők kevés juttatásban részesültek. Némelyek saját megélhetésük veszélyét vélték felfedezni a kolóniákban, mások belátták, hogy a nagypolitika esetleges szándékaiért nem az átlagember a felelős. Ugyanakkor az 1938–1939-ben visszacsatolt Kárpátalján a magyar hatóságok pusztá jelenlétükkel is generálták a magyar közvélemény ellenségességét a telepesekkel szemben.¹⁴¹ Egy 1940-ben megjelent kormányzati jelentés leszögezte: „a kárpátaljai területek birtokbavételétől kezdve állandó törekvés volt, hogy a visszacsatolt területeket az oda betelepített és beszivárgott elemektől megtisztítsák, s a terület etnikai képét helyreállítsák.”¹⁴² Egy lakossági kérelem pedig így fogalmazott: „Az idebetelepített ruszinok földjeit azért bátorkodunk kérni, mert őket a csehek szlávósító céllal helyezték el köztünk.”¹⁴³ A ruszin telepeseket azonban a magyar kormány egyéb megfontolásokból alig bolygatta.

A visszacsatolt területeken maradt cseh, morva és szlovák telepesfalvak sorsa szinte azonnal felmerült a határmegállapító bizottság munkája során, amikor az érdekelt felek megkezdték a határszakaszon található vitás hovatartozású községek feletti tanácskozást. Kezdetben Teleki Pál, a bizottság magyar szekciójának vezetője úgy fogalmazott, hogy Magyarország nem törekszik szlovák lakosságú községek megszerzésére, de a kolóniák nem tartoznak a területhez, idegen elemnek tekintendők. A magyar küldöttség elvileg látott lehetőséget egyes kolóniák Szlovákiához csatolására, a kérdést azonban a jogi és a gazdasági bizottsággal is egyeztetni kívánta és a szlovák féltől eleve kompenzációt igényelt. A fenti vélekedést a szlovákok elégtelennek tartva, elutasították az elképzelést.¹⁴⁴

Az alapvetően a jogi bizottságban tárgyalt bonyolult problémát illetően a magyar kormány azon az állásponton volt, hogy a magyar etnikai területen a sovinszta csehszlovák földreform következtében létrejött telepek lakosságát, mint idegen elemet, ki kell utasítani az országból. Ezt a nézetet a szlovák autonóm kormány felháborodottan utasította el, majd válaszul a magyar katonai közigazgatás idejében elkezdődött kiutasításokra, megkezdte a maradék magyar kisebbség elleni rendszabályok foganatosítását. Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a kérdés rendezése mindkét nemzetnek érdeke, így a tárgyalások ebben az irányban is megkezdődtek. A meg egyezés körvonalai viszonylag hamar, már december közepén mutatkoztak. A ma-

140 Janics Kálmán: *A bontalanság évei*. H. n., Hunnia Kiadó, 1989. 47.

141 Uo. 78.

142 Idézi: uo. 79.

143 Uo. 80.

144 Sallai: „*A határ megindul...*”, i. m. 225–226.

gyar fél a már kiutasított és elmenekült személyek visszatelepülését többnyire kizárta és alapvetően nem változtatta meg álláspontját sem. Beleegyezett viszont abba, hogy a kiutasított vagy elmenekült egyének meghatározott időre visszatérhessenek Magyarországra ingóságaik elszállítása érdekében.

1938. december 10-én a cseh-szlovák Külügyminisztériumba befutott jelentés szerint a kiutasítottak és elüldözöttek vagyonát sok esetben teljesen széthordták a helyi magyar lakosok és a bevonuló magyar csapatok. A jelentés kiemeli, hogy a készülő államközi egyezménynek – amely biztosítaná, hogy a telepések néhány napra visszatérjenek ingóságaikért – tartalmaznia kellene a kölcsönös kártalanítás mindkét állam által történő szavatolását.

A december 22-i ülésen a cseh-szlovák fél felvetette, hogy a magyarok vegyennek át mintegy nyolcezer Szlovákiából kiutasítandó személyt, mivel ez a szám megfelel a Magyarországról elmenekült, elköltözött, kiutasított és kiutasítandó mintegy kétezer családnak. A magyar delegáció nevében felszólaló Sebestyén Pál kifejtette, hogy a magyar fél elvileg hajlandó átvenni bizonyos számú magyar nemzetiségű személyt. Sebestyén rámutatott, hogy ilyen nagy számú lakosság átvételével a magyar fél nem számolt, ezért az egész ügyet kormánya elé terjeszti. A magyar delegátus küldöttsége nevében kinyilvánította, hogy a telepések elidegenített, illetve megkárosított ingóságait illetően a magyar fél kártérítési kötelezettséggel tartozik. Mindent elvileg az ingatlantulajdonra vonatkozóan is elismerte, hangsúlyozva, hogy utóbbi kérdés a gazdasági bizottság bevonásával további egyeztetést igényel.¹⁴⁵

1939. január 3-án az „elfoglalt területek földműveseinek központi bizottsága” felhívásban fordult a prágai Külügyminisztériumhoz, amelyben egyrészt a menekültek egzisztenciális biztonságának szavatolására, másrészt a kártalanításra vonatkozó államközi egyezmény mielőbbi megkötésének szükségességére hívta fel a figyelmet. A tárgyalások felújítását követően a megegyezés a telepések ügyében, a jogi bizottságban kötött egyéb megállapodásokhoz hasonlóan, február első napjaiban jött létre. A jogi bizottságban a február 6–8-a között megtartott üléseket követően ugyanis a kolonista egyezményen kívül megkötötték az állampolgársági és az opciós, valamint a Magyarországnak átadott területekről elköltöző magánszemélyek, katonatisztek és közalkalmazottak ügyét rendező egyezményeket is.¹⁴⁶

A magyar kormány belátta, hogy „merev magatartása” az ott maradt magyar vagyon helyzetét negatívan befolyásolja, így november közepe óta ebben a kérdésben is egyes bizottság segítségével igyekezett megállapodni. A telepes birtokosok és az események folytán elköltözött cseh, szlovák és ruszin személyek ingóságainak elszállítása tárgyában létrejött megállapodás aláírására a Minisztertanács Tomcsányi Kálmánt hatalmazta fel. A Minisztertanács nézete szerint, mivel a tárgyaló bizottságok közigazgatási úton végrehajtandó megállapodásairól volt szó,

145 Sallai: „A határ megindul...” i. m. 233–234.

146 Lásd 244. sz. irat.

nem tekinthető „ünnepélyes megegyezésnek”, így a bizottságok tárgyalási jegyzőkönyvének mellékletét képezi. A bizottsági elnökök egyszerű kormányjóváhagyás alapján írják alá.¹⁴⁷

A „kolonista egyezmény” budapesti aláírására 1939. február 18-án került sor. A megegyezésben Cseh-Szlovákia vállalta, hogy a Magyarországról 1939. október 31-ig átköltöző egykori cseh, szlovák és ruszin telepeseket és hozzátartozóikat befogadja, tekintet nélkül arra, hogy az eltávozás már megtörtént vagy csak ezután következik be. Magyarország ezzel szemben lehetővé teszi, hogy ezek a személyek meghatározott időre visszatérjenek ingóságaik elszállítása céljából. Az egyezmény lehetővé tette, hogy az illető személyek ingóságaikat, állataikat, gazdasági és egyéb felszerelésüket vám- és illetékmentesen elszállíthassák a Magyar Nemzeti Bank kérelmükre adandó tanúsítványa alapján. Arany, ezüst, készpénz, értékpapír a két ország jegybankjai között fennálló megállapodás alapján vihető ki. Arany, ezüst vagy műtárgy kivitelére a magyar jegybank általában nem adott engedélyt. A kivitelre kerülő ingóságok az egyezmény szerint „nem terhelhetők semminemű kiviteli illetékkel, vámmal, vagy díjjal. A telepeseket telephelyenként egy, a cseh-szlovák kormány által megbízott személy kísérheti, tartózkodási helyüket nem hagyhatják el, tartózkodási idejük ötször 24 óra. A kísérő cseh-szlovák kormány megbízott jelenlétében lehetőségük van kárbejelentést tenni az illetékes magyar hatóságoknál.”¹⁴⁸

A kárigényekkel kapcsolatos kérdéseket újabb magyar megállapodások rendezték volna. Cseh-Szlovákia felbomlása azonban új helyzetet teremtett. A cseh és a morva nemzetiségű telepesek ügyében a protektorátust gyakorló német birodalmi kormánnyal kellett megállapodni. Az 1940. október 16-án létrejött megegyezés a 36 ezer katasztrális hold kisajátított ingatlanért 135 millió korona kártérítésre kötelezte a magyar kormányt. Ebből 60 milliót azonnal, 30 milliót 1941-ben, két részletben, a fennmaradó összeget pedig 1942–1989 között kellett volna kifizetni.¹⁴⁹

A szlovák nemzetiségű telepesek ügyében a függetlenné vált Szlovákia lett a tárgyalópartner, ami megnehezítette a helyzetet, ugyanis Pozsony nem tartotta magára nézve kötelezőnek az alig több mint egy hónappal korábban megkötött egyezményt. Új alapokra helyezkedve, ragaszkodott ahhoz, hogy a visszacsatolt területeken eddig helyben maradt kolonisták véglegesen ott maradjanak, az elüldözöttek, az elmenekültek vagy a kiutasítottak pedig a szlovákiai magyar földbirtokból kapjanak egyenértékű kárpótlást. A szlovák kormány a „szlovák földreform” előkészítése jegyében megkezdte a telepítési célra igénybe vehető földterületek felmérését, továbbá elrendelte a magyar és a zsidó tulajdonban lévő földek bejelentési kötelezettségét.¹⁵⁰

147 MNL OL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. február 4.

148 Uo.

149 Tilkovszky: *Revízió és nemzetiségpolitika*, i. m. 75.

150 Uo. 75–76.

A kérdést illetően végül 1941. augusztus 2-án jött létre megállapodás a két ország között.¹⁵¹

Az elköltözött telepések hátrahagyott földjeit a magyar kormány „megbízható magyar birtokosoknak” szánta. A cseh és a szlovák telepések elárvult birtokait részben a helyi magyar lakosság kapta, részben pedig vitézi telkek formájában osztották ki, részben pedig az ONCSA-akció keretén belül nagycsaládosok kapták meg. Kormányzati körökben a visszacsatolt területek egy részének magyar telepések általi megerősítése is szóba került, azonban a háborús körülmények miatt ennek komolyabb megfontolására nem került sor.¹⁵²

A ruszin–ukrán Kárpátalja

A müncheni egyezmény végrehajtásának napjaiban, a szlovák autonómia megadásával párhuzamosan, Kárpátalján október 11-ével megalakult az autonóm kormány. A komáromi tárgyalások Bródy András Podkarpatszka Rusz miniszterelnökévé történt kinevezése előtt kezdődtek, s így Kárpátalja képviselője szinte napról napra változott a cseh-szlovák tárgyaló küldöttségben. Komáromban a magyar küldöttség Kárpátaljával kapcsolatban népszavazást követelt. „Magyarország az egyenlő jogok elve alapján kéri Szlovákia és Kárpátalja magyarlakta területeinek feltétel nélküli visszacsatolását, ugyanazon a módon, ahogyan az a németek és a lengyelek által lakott területek esetében is történt. [...] a magyar kormány álláspontja szerint – a szlovák és rutén népnek véleményt kell majd nyilvánítania a népszavazás alkalmával.”¹⁵³ Kánya Kálmán külügyminiszter úgy látta, hogy „a szlovák és a ruthén népszavazás megejtése a legnagyobb mértékben előmozdítaná a végleges és megnyugtató rendezés lehetőségét”.¹⁵⁴ A népszavazás erőltetése még mindig annak a magyar illúziónak volt része, hogy Kárpátalján csak Magyarországhoz ragaszkodó ruszinok élnek.

1938. október 11-én Bródy András az Autonóm Földműves Szövetség elnökeként került a miniszterelnöki pozícióba. Ez volt az a kárpátaljai párt, amelyik rendszeres anyagi támogatásban részesült a magyar kormányzat részéről, a Magyarország iránti politikai lojalitásért és az autonómiakövetelések állandó napirenden tartásáért cserébe. Bródy nyíltan beszélt a revízióról, miniszterelnökként is tartotta magát folyamatosan képviselt álláspontjához, és a magyar elvárásoknak megfelelően úgy vélte, hogy a terület sorsáról népszavazásnak kell döntenie. A magyar kormány a prágai követségen keresztül állandó kapcsolatot tartott fenn Bródyval. Kánya Bródyt miniszterelnökként előbb a Csehszlovákiából való kiválás felgyorsítására, majd

151 Uo. 80.

152 Simon: *Telepések és telepes falvak*, i. m. 213.

153 DIMK II. k. 487/b. sz. irat.

154 DIMK II. k. 488. sz. irat.

pedig az önálló Szlovákiával szemben, a ruszinok szempontjából kedvező határok követelésére utasította.¹⁵⁵

Prága tudva a kapcsolatról, rövid úton eltávolította posztjáról Bródyt, s helyette Avgusztin Volosin lett az új kárpátaljai miniszterelnök. Ő a ruszinizmus gondolatával szemben a kárpátaljai szláv őslakoságnak az etnikai ukránsághoz való tartozását vallotta, ennek megfelelően az autonóm országrész új nevet kapott – Kárpáti Ukrajna. A ruszin helyett pedig az ukrán lett a hivatalos nyelv. Volosin személyesen jelen volt november 2-án a bécsi Belvedere kastélyban, ahol a tárgyalások során Ribbentrop és Ciano elutasították annak lehetőségét, hogy felszólaljon. A döntés ismertetésekor Volosin, ha igaz, a helyszínen elájult¹⁵⁶ – akárcsak a román külügyminiszter a második bécsi döntés után. Az első bécsi döntés a kárpát-ukrán kormány számára sokkot jelentett, ugyanakkor megnyugtatónak tűnt abból a szempontból, hogy ezzel Németország és Olaszország immár szavatolta, Magyarország pedig tudomásul vette Kárpátalja új határait.

1938. november 22-én módosították a csehszlovák alkotmányt, amely három országrészből álló, aszimmetrikus és atipikus föderatív állammá vált Cseh-Szlovák Köztársaság néven. Az úgynevezett második köztársaság keretei közt a szlovák és kárpát-ukrán autonóm kormányok mellett nem jött létre cseh tartományi kormány, hanem továbbra is megmaradtak a központi csehszlovák kormánysszervek.¹⁵⁷ Ugyanezen a napon Prágában jóváhagyták – az 1919. szeptember 10-i saint-germain-i szerződésben és az 1920-as csehszlovák Alkotmánylevélben is rögzített, két évtizeden keresztül ígért – alkotmánytörvényt Podkarpatszka Rusz autonómiájáról.

Az 1938. november 22-én Prágában elfogadott 328. sz. alkotmánytörvény „Kárpátaljai Oroszország” (Podkarpatská Rus) „autonómiájáról” mindössze négy paragrafusból állt. Az 1. § 12 cikkelye szerint a „dél-kárpáti ruszinok autonóm területén” az első parlamentbe a választásokat a törvény kihirdetésétől számított öt hónapon belül meg kellett tartani. A várost, ahová a köztársasági elnök a parlamentet összehívja, a kárpátaljai kormány jelöli ki. A parlament dönt a terület nevééről, a közigazgatás nyelvéről. Kárpátalja jogállását a csehszlovák nemzetgyűlésben csak olyan minősített többség változtathatja meg, amelynek részét alkotja a Kárpátalján megválasztott képviselők minősített többsége.¹⁵⁸

Kárpátaljával kapcsolatban a magyar kormány nem elégedett meg az etnikai revízióval – a magyarlakta területek visszaszerzésével. Nyilvánvaló volt ugyanakkor, hogy Kárpátalja nem magyarok lakta területeit Magyarország nem követelheti etnikai alapon. Teleki Pál úgy vélte, a nagyhatalmakat nem a történeti érvek

155 DIMK II. k. 474., 498., 502. sz. iratok.

156 Szegedy-Maszák: *Az ember ősszel visszanéz*, I. k., i. m. 229.

157 Gebhart, Jan – Kuklík, Jan: *Druhá republika. Svár demokracie a totality v politickém a kultúrnem živote*. Praha–Litomyšl, Paseka, 2004. 84–90.

158 Fedinec: „*A Magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja*”, i. m. 71–72.

fogják a visszacsatolás elfogadására bírni, hanem éppen a „modern” gazdasági és politikai földrajzi érvek, amelyek korrigálják az etnikai határtervezés egyoldalúságát. Azonban a Volosin-kormány is úgy vélte, hogy a bécsi döntéssel a Magyarországhoz visszacsatolt területek és városok nagyon súlyos veszteséget jelentenek a Ruszínföld részére, és a legnagyobb gondot a közlekedés okozza.¹⁵⁹

Az első bécsi döntés után többszöri egyeztetés, tárgyalások ellenére folyamatos probléma maradt a vasúti összeköttetés Szlovákia és Kárpátalja között, mivel a vasútvonal egy részét Magyarország ellenőrizte. 1939. január 7-től a magyar hatóságok a Szatmárnémeti–Huszt vasútvonal magyar területre eső részén is leállították a forgalmat. Ezen a szakaszon keresztül történt a volosini Kárpátalja élelmiszer-ellátása Romániából. Prága és Huszt között február elején állt helyre a vasúti összeköttetés.

A ruszin Kárpátalja kérdése az 1938. október 8-i minisztertanácsi üléstől kezdődően válik külön a magyar Felvidéktől. Ezen az ülésen Imrédy Béla miniszterelnök bizalmas bejelentést tett arról, hogy „a kárpátaljai akció megszervezésével vitéz Kozma Miklós ny. belügyminisztert, a Magyar Távirati Iroda elnök-igazgatóját bízta meg”.¹⁶⁰

„Felderítési és propaganda célokból” a magyar szabadcsapatok első csoportja már október 6-án este átlépte a határt a Tarpa közelében fekvő Károlyi-majornál. Ezután a bevetések sorra követték egymást. Mindkét oldalon voltak veszteségek. A Rongyos Gárda fő célja „állandó nyugtalanság nagy mélységben és szélességben való fenntartása” volt, rombolták az infrastruktúrát, minél nagyobb zűrzavart okozni, propagandaanyagokat terjesztettek, amelyben a helyi ruszin és zsidó lakosságot igyekeztek meggyőzni arról, hogy egy esetleges népszavazás esetében Magyarország mellett döntsenek. Az első bécsi döntés életbe lépését követően a cseh hírszerzés megfélemlítésére a rongyosok egyenruhába öltöztek és felvették a „Honvéd Időjelző Szolgálat” elnevezést, aminek megfelelően időjelző csoportokat, illetve időjelző állomásokat állítottak fel.

Kozma Rongyos Gárdájával egy időben a lengyelek is szerveztek diverzáns akciókat Kárpátalján egy hivatásos katonatiszt, Feliks Ankerstein irányításával 1938. október végén – novemberben Feszítővas Akció néven.¹⁶¹ A belső tájékoztatást a lengyel konzulátus szolgáltatta, amely a Csehszlovákiához tartozó Podkarpatszka Rusz fővárosában, Ungváron nyílt meg 1928-ban. Az első bécsi döntés után, miután Ungvár magyar fennhatóság alá került, Lengyelország új konzulátust nyitott Nagyszőlősen, közel Huszthoz, Podkarpatszka Rusz (vagy immár inkább Kárpáti Ukrajna) új fővárosához. A diplomáciai képviselő fő feladata az volt, hogy figyelemmel

159 A vasúti összeköttetés nélkül maradt Kárpátalja. Magyar világhíradó, 780/5.

160 MNL OL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. október 8. Kozma Miklós naplójának vonatkozó részét lásd a 68. sz. iratban.

161 Witak, Robert: Akcja „Łom” na Rusi Podkarpackiej. In: Maria Lawrenz – Bożena Sadurska – Paulina Tompa (red.): *Człowiek a historia. Ludzie i wydarzenia*. Piotrków Trybunalski, 2015. 194–207.

kísérje az eseményeket a régióban, különös tekintettel a katonaság mozgására, illetve az ukrán nacionalisták szervezetének, a félkatonai Kárpáti Szicsnek a tevékenységére, a hatalommal és a Harmadik Birodalom hírszerzőivel, a német katonai tanácsadókkal való együttműködésére.

Magyarország a diverzáns akciókat Kárpátalja ellen a komáromi tárgyalások napjaiban indította meg, hogy ezzel is nyomást gyakoroljon Csehszlovákiára. Erről a lépésről csak utólag értesítették a lengyeleket, akik erre, bár korábban elzárkóztak a Csehszlovákia elleni közös katonai akció lehetőségétől, azonnal diverzáns csapatokat szerveztek, melyek még a hónap folyamán bevetésre kerültek, és elsősorban stratégiai célpontok ellen intéztek támadásokat. A kárpátaljai helyzet destabilizálását célzó magyar és lengyel akciók megindítása nem közös elhatározásból eredt, a lengyelek utólag, és meglehetősen kapkodva szervezték meg azt, de beavatkozásukkal párhuzamosan katonai delegációt küldtek Budapestre, hogy a továbbiakban egyeztessenek az ügyben. Ezzel Lengyelország azt szerette volna elkerülni, hogy a lengyel–magyar határ olyan feltételekkel jöjjön létre, amit a Harmadik Birodalom diktál.

A magyar diverzáns akciók rosszul előkészítettek voltak, a csehszlovák katonaság rendre visszaverte azokat. A lengyelek jóval eredményesebben működtek. Miatán azonban a magyarok a német tiltakozás miatt felfüggesztették a Rongyos Gárda tevékenységét, hiába állt készen 1939. január 5-én a prágai lengyel követségen a terv a diverzáns akciók folytatására, melyek végső célja nemcsak Kárpátalja (Kárpáti Ukrajna), hanem Kelet-Szlovákia Magyarországhoz csatolása volt. Magyarország továbbra is háritó álláspontra helyezkedett. Végül Lengyelország is letett arról, hogy német érdekektől független közös határa legyen Magyarországgal. Az ungvári lengyel konzulátus segítette Demkó Mihályt, későbbi kárpátaljai országgyűlési képviselőt abban a kísérletben, hogy 1939. március elején ruszin légiót szervezzen Kárpátalja „felszabadítása” érdekében.¹⁶²

A Rongyos Gárda bevetéseit a magyar kormány ugyan hivatalosan leállította, a határincidensek 1939 elején tovább folytatódtak. A legnagyobb visszhangot keltő akciót azonban éppen nem ők, hanem a „csehek” provokálták. Ez volt az úgynevezett vízkereszti csata.¹⁶³ A kárpátaljai határszakaszon, különösen a katonai szempontból rendkívül exponált helyzetbe került Ungvár és Munkács körzetében a kisebb határvillongások – mindkét oldal által kezdeményezve – nagyon gyakoriak voltak. A két város védhetetlenné vált azzal összefüggésben, hogy a környező magaslatok csehszlovák kézen maradtak. A legsúlyosabb incidensre 1939. január 6-án került sor Munkács körzetében. A reggeli órákban a csehszlovák 36. gyalogezred I. zászlóaljának két százada a határőrség támogatásával, három páncélgépkocsi kísére-

162 Dąbrowski, Dariusz – Cichoracki, Piotr: Az 1939-es kárpátaljai események lengyel nézőpontból. In: Fedinec: *Kárpáti Ukrajna*, i. m. 195–209.

163 Cseh katonák éjszakai ortvátadása Munkács ellen. Magyar világhíradó, 777/6.

tében Oroszvíg és Klastromalja felől rátámadt a városra. A rendkívül súlyos incidens feltételezhetően a Rongyos Gárda akcióira volt egyfajta erődemonstráló válasz. Magyar oldalról a határvédelmet ellátó katonák, a rendőrök, nemzetőrök, helyi civilek és a „térképhelyesbítők”, azaz a rongyosok vették fel a küzdelmet a támadókkal, akiket sikerült is kiszorítani a városból. Az 1939. január 6-ai csehszlovák támadást követően, hasonló akciók megelőzése és elhárítása érdekében, magyar részről mozgósítottak több hátországi magyar katonai alakulatot. A térségben a magyar katonai jelenlétet legfőképpen nem ideiglenesen idehelyezett, hanem újonnan felállított csapattestekkel növelték.¹⁶⁴

Németország kétszer is megakadályozta Magyarországot Kárpátalja lerohanásában. Először az 1938. november 19–21. közötti napokban. A bécsi döntés után a magyar katonai vezetés a Volosin-kormány megdöntését és egy önálló akcióval Kárpátalja megszállását akarta elérni.¹⁶⁵ A német kormány november 21-én jegyzékben közölte a magyar kormánnyal: „A német kormány az olasz kormányon keresztül értesült arról a magyar bejelentésről, melyben a Magyar Királyi Kormány tudatja az olasz kormánnyal, hogy szándékai szerint november 20-án, vasárnap hadműveleteket indít Kárpátalja elfoglalására. [...] Bárminemű félreértést kizárandó, a német kormány tisztelettel a következőket szeretné ismételtlen a magyar kormány tudomására hozni: 1. A nemrégiben a magyar és a csehszlovák kormány kérésére Bécsben meghozott döntésben a német és az olasz kormány rögzítette a Magyarország és Kárpátalja között húzódoó határt. Magyarország, bécsi aláírásával nyomatékosítva, az egész világ előtt elismerte ezt, mint végleges határvonalat. Ha ezek után Magyarország fegyveres akcióba kezd Csehszlovákia kárpátaljai része ellen, úgy a Magyar Királyi Kormány morálisan nehéz helyzetbe kerülhet.”¹⁶⁶ Ez a fellépés a magyar vezető körökben meglepetést keltett, és tetemesen súlyosbította az Imrédy-kormány amúgy is válságos helyzetét. A második, 1939. február 12-i kísérlet megghiúsulása szerepet játszott a budapesti kormányválságban is. A február 14-én hivatalba lépett új miniszterelnök, Teleki Pál igyekezett némi távolságot tartani Németországgal, Kárpátalja megszerzésének kérdése azonban továbbra is napirenden maradt, a legfőbb indok a gazdasági szükségszerűsége való hivatkozás volt.

1939. január 14-én, Csáky István külügyminiszter előterjesztése nyomán a minisztertanács „egyhangúlag megállapítja, hogy az ország egész közvéleménye Ruzsinszko megszerzését kívánja és ezen kívánságát állandóan fenntartja. Politikailag is egy óriási előny volna e kérdésnek reánk nézve kedvező elintézése. Gazdaságilag fát és sőt kapnánk. Jóhízeműségünket mutatná, ha ezen kérdést felvetjük és őszintén akarjuk. Rendkívüli hatalmi erősödést, önbizalmat jelentene. Nem lehet tehát

164 B. Stenge Csaba: Magyar hadműveletek Kárpátalján 1939-ben. In: Fedinec: *Kárpáti Ukrajna*, i. m. 91–92.

165 Ránki et al.: *A Wilhelmstrasse és Magyarország*, i. m. 328–329.

166 DIMK III. k. 58. sz. irat.

»szóvá nem tenni« ezen kérdést a németek előtt.”¹⁶⁷ 1939. január 20-án Csáky tájékoztatta a minisztertanácsot berlini hivatalos bemutatkozó látogatásáról. A beszámoló szerint Adolf Hitler kancellár felelegette az „őszi kritikus helyzetet”, amikor „ő és társai elszánták magukat leszámolni Cseh-Szlovákiával”, azonban „egyedül találta magát”: „A magyarok haboztak őt [Hitlert] követni. A németek ekkor úgy látták, hogy a magyarok azon álláspontot vallják, hogy a németek haderőikkel vérezzenek és azután a magyarok majd elfoglalják Szlovákia és Ruszinszko területét.” Azonban „Németország és Magyarország egymáshoz való viszonyát illetőleg most egy új éra kezdődik” (...) „Hitler megemlítette, bármit terveznének a jövőben, úgy ezen terveinket Németországgal is közöljük.”¹⁶⁸

Csáky István külügyminiszter március 3-án utasította Sztójay Döme követet, hogy közölje Berlinnel: „Ruszinszko nekünk nem azért fontos, hogy a lengyelekkel közös határunk legyen, hanem azért, hogy az úgynevezett ukrán kormány ne irtsa ki az erdőket. Tehát nem éppen a Kárpátok gerincének birtokára, hanem arra törekszünk, hogy az erdő vonal felső határáig Ruszinszko a miénk legyen.”¹⁶⁹

Csáky március 12-én Villani Frigyes magyar követet utasította annak közlésére Rómával, hogy ha Németország bármilyen módon kiterjeszti politikai befolyását Szlovákiára, a Magyar Honvédség megszállja Kárpátalját: „Ha tehát [a] szlovákok német birodalom hatalma alá csúsznának, Magyarország minden rizikót vállalna, erőszakkal megbolygatott hatalmi egyensúly helyreállítására az immár mások által megszegett bécsi döntés határozatát félretolva a ruszin földet haladéktalanul meg fogja szállni. Stratégiai szempontból a szlovákság hátába felvonuló magyar katonaság legyengíthetne minden, esetleg nyugatról jövő természetes határokkal nem védett katonai vagy politikai nyomást.”¹⁷⁰

Miután Berlinben 1939. március elején megszületett a döntés a „maradék Csehország” katonai megszállásáról, illetve Szlovákia önálló államként való leválasztásáról, 1939. március 12-én Németország megadta a hozzájárulását ahhoz, hogy a cseh–morva területek Wehrmacht általi elfoglalásával és a Szlovák Köztársaság megalakulásával párhuzamosan a magyar hadsereg elfoglalja Kárpátalját.

A Kárpátalján folyó hadműveletek végrehajtására a Kárpát-csoportot állították fel Szombathelyi Ferenc tábornok parancsnoksága alatt. Az újoncokat februárban vonultatták be, márciusi bevetésükkor alig kiképzett állományról beszélhetünk csak. Ráadásul az alakulatok még nem voltak teljesen feltöltve és felszerelve. Horthy Miklós írta 1939. március 13-i levelében Adolf Hitlernek: „Öthetes újoncaink ellenére a legnagyobb lelkesedéssel megyünk neki az ügynek.”¹⁷¹ Emlékiratában pedig

167 MNL OL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. január 14.

168 MNL OL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. január 20.

169 DIMK III. k. 385. sz. irat.

170 Uo. 414. számú irat.

171 *Magyarország és a második világháború*, i. m. 211–212.

a következőképpen fogalmazott: „Néhány hónappal kassai bevonulásunk után sor került a csehszlovák »féregnyúlvány« sebészeti eltávolítására is. Mussolini nevezte így Kárpátalját.”¹⁷²

A „sebészeti eltávolítás” három nap alatt ment végbe. Az események kezdetének március 14-ike tekinthető, amikor a magyar katonai akció elindult, záró dátuma pedig vagy március 16-a, ameddig a jelentősebb harcok zajlottak, vagy pedig március 18-a, amikor a magyar katonaság a Jablonkai-hágót is elérte – bár szórványos összetűzésekre még március 20-áig sor került, immár a katonai vonalak mögött.¹⁷³ Március 14-e azért is fontos, mert a Volosin-kormány ezen a napon nyilvánította ki Kárpáti Ukrajna függetlenségét, amit másnap, március 15-én erősített meg a kárpát-ukrán parlament – a szojm – az alkotmány elfogadásával. A britek megdöbbennek azon, hogy Hitler a müncheni egyezményt megszegve bevonult Prágába, Kárpátalja etnikai elvet nélkülöző elfoglalása iránt viszont megértést tanúsítottak, jobbnak gondolva a magyarok jelenlétét a térségben, mint a németekét.¹⁷⁴

A honvédség újabb 12 147 km²-nyi területet foglalt el, ahol az 1939. júliusi összeírás adatai szerint a lakosság 9,2%-a volt magyar. A *Pesti Hírlap* beszámolója szerint: „A csekély számú magyar haderő a magas hóval borított hegyek között, zimankós időben az ukrán terroristák kétségbeesett ellenállási próbálkozásait rendkívüli támadó készséggel gyorsan törte meg, s szinte menetrendszerű pontossággal nyomult előre az ezeréves magyar határ felé, ahol a lengyel csapatok testvéri kézfogása várta. A Felföld bércein magyar zászló leng: a honvéd kitűzte a nemzetiszínű lobogót Verecke fölé, s az ősi Kárpátalja hazatért az anyaország örök határai közé.” A Magyarországgal szimpatizáló skót származású brit történész, C. A. Macartney megjegyezte: „A »harc« a Szics-gárdisták elfogására korlátozódott, néhányat a helyszínen agyonlőttek, de egy Bécsből érkező német közbenjárására a többinek az életét megkímélték.”¹⁷⁵

A hadműveletnek volt egy második fázisa 1939. március 23-án, a szlovák területre történő behatolás, korlátolt célú előrenyomulás, azzal a hivatalos indoklással, hogy biztosítani kell az Ung folyó völgyében húzódó stratégiai fontosságú vasúti és közúti útvonalak megfelelő védelmét. Ez volt az úgynevezett „kis háború”, amelynek cselekményei szoros összefüggésben állnak Kárpátalja Magyarországhoz csatolásával. 1939. március 14-én a szlovákok kikiáltották az önálló Szlovákiát, melyet március 15-én Magyarország formálisan elismert. A kárpátaljai harcok befejeződése után néhány nappal azonban a magyar csapatok ismét megindultak, mégpedig Szlovákia irányába, arra való hivatkozással, hogy a határ közelében fekvő ungvári vasútvonal nincs kellően biztosítva, így katonailag védhetetlen, ezért szükséges a terület-

172 Horthy: *Emlékirataim*, i. m. 210.

173 B. Stenge Csaba: Magyar hadműveletek Kárpátalján 1939-ben. In: Fedinec: *Kárpáti Ukrajna*, i. m. 91–116.

174 Beretzky: *Scotus Viator és Macartney Elemér*, i. m. 105.

175 Macartney, C. A.: *Teleki Pál miniszterelnöksége 1939–1941*. Budapest, Occidental Press, 1993. 22.

gyarapítás. Csáky István külügyminiszter úgy vélekedett, hogy ez csak lokális határ-
vita, és mivel Kárpátalja határát korábban semmilyen dokumentum nem részletezte,
így Magyarország nincs kötve ezekhez. A „kis háború” során Magyarország Szlová-
kiától elfoglalt mintegy hatvan kilométer hosszú és csaknem húsz kilométer széles
sávot.¹⁷⁶

„A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal
egyesítéséről” szóló 1939. évi VI. törvénycikk bevezető sorai egyértelmű különbsé-
get tesznek az első bécsi döntés alapján visszatért felvidéki részek (amelyekbe beleér-
tették Kárpátalja 1938 novemberében visszakerült magyarlakta sávját is) és (a ru-
szin) Kárpátalja között: „az elszakított Felvidék egy részének az 1938. év utolsó ne-
gyedében visszatérése után az 1939. év március havában immár a Kárpátalja is visz-
szatért”. Kárpátalja lakosságára semmiféle konkrét etnikai utalás nem történik, csu-
pán a régió „sokat szenvedett hűséges fiai” megfogalmazással találkozunk.¹⁷⁷

Még a *Népszava* március 16-i száma is kiemelte, hogy Ruszinszkrét nem csak
politikai szükségszerűség, de a közös társadalmi múlt, népének akarata és gazda-
sági okok kötik egybe Magyarországgal. A magyar szociáldemokraták lapja úgy
látta: „A világ közvéleménye megnyugvással veszi tudomásul a Magyarország ré-
széről tett intézkedéseket.” Az első (és a második) bécsi döntést követő bevonu-
lás(ok)hoz hasonló ünnepségekre nem került sor, nem volt fehér lovas bevonulás,
a kormányzó vonaton érkezett.¹⁷⁸

Magyarország a két bécsi döntéssel visszacsatolt területet közigazgatási szem-
pontból 1920 előtti vármegyéikhez sorolta vissza, kivéve az 1939 márciusában visz-
szafoglalt kárpátaljai területet.¹⁷⁹ A zömében ruszin lakosságú régiót a vármegye-
rendszertől elkülönülő közigazgatási terület, az Ungvár székhelyű Kárpátaljai Kor-
mányosság egyesítette, melynek jogi helyzetét az 1939. július 7-én életbe lépő 6.200.
számú miniszterelnöki rendelet szabályozta. Már a rendelet címéből is kiderül, hogy
„ideiglenesen” rendezi a kérdést, azaz az autonómia bevezetéséig, hasonlóan a cseh-
szlovák időszakhoz. 1939. március közepétől Teleki Pál magyar miniszterelnök ha-
tározott lépéseket tett a ruszin autonómia megvalósítása érdekében, de ebben a tö-
rekvésében magányos maradt, nem talált politikai szövetségesekre.

A ruszin Kárpátalja visszacsatolása után 1939 közepétől ezen a területen is ka-
tonai közigazgatás lépett életbe. Novákovits Béla, a katonai közigazgatás vezetője
már 1939 júniusában figyelmeztette feljebbvalóit: „a lakosságnak a magyar állami
eszme szempontjából kedvező hangulata nyugtalanná kezd válni.”¹⁸⁰ Teleki Pál mi-

176 Janek István: A szlovák–magyar „kis háború” története és annak interpretációi a nemzeti törté-
netírásokban. In: Fedinec: *Kárpáti Ukrajna*, i. m. 173–195.

177 <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8100>.

178 Honvédeink birtokba vették Kárpátalját. Magyar világhíradó, 788/3.

179 Fedinec Csilla: Kárpátalja közigazgatása és tanügyigazgatása 1938–1944 között. *Magyar Peda-
gógia*, 1996. 4. sz. 367–375.

180 MNL OL – K 28 – 123. csomó, 237. tétel.

niszterelnök 1939. júliusi kárpátaljai útja után a miniszterelnökség utasította Perényi Zsigmond kormányzói biztost, hogy hasson oda: a helybeli hivatalok, tisztviselők, rendfenntartók (katonák, csendőrök) tanúsítsanak észszerű magatartást. Augusztusban minisztertanácsi ülésen kérte fel a kormány tagjait, sürgősen intézkedjenek afelől, hogy „a magyar közigazgatás közegei megértéssel, gyors intézkedéssel intézzék az ügyeket, mert ellenkező esetben egy olyan elégedetlenségi állapot fog beállni a hozzánk visszacsatolt országrészek magyarhű lakossága körében is, amely körülményekből azt fogják levezetni, hogy [...] kár volt ezen területeket az anyaországhoz visszacsatolni. Hogyan fogja az ország további revíziós igényei megvalósulása esetén tehetetlen, nehézkes és meg nem értő adminisztrációs apparátusa mellett [...] megtartani ezen területeket. [...] az ország ilyen körülmények között ne törekdjék arra, hogy újabb területek szereztessenek országunkhoz.”¹⁸¹

Román és jugoszláv szempontból a nemzetközi szinten a müncheni egyezmény aláírása nemcsak Csehszlovákia felbomlásának kezdetét, hanem az európai egyensúly felbomlását, a magyar területi revizionizmus féken tartására 1921-ben létrejött kisantant végét is jelentette, megkérdőjelezte a versailles-i békerendszer fenntarthatóságát. Szertefoszlottak azok az illúziók, melyeket a bukaresti és a belgrádi politika táplált az európai kollektív biztonsági rendszerrel kapcsolatban.

A magyar revíziós külpolitika 1938–1939. évi első három sikere – a magyar többségű dél-szlovákiai és dél-kárpátaljai területek, a kárpátaljai ruszin többségű rész, valamint a magyar–szlovák „kis háborúban” elfoglalt kelet-szlovákiai határsáv „visszacsatolása” – összetett, a különböző történetírásokban és történeti emlékezetekben ellentétes módon megítélt esemény. Ráadásul a magyar diplomáciatörténetben is tartósan jelen van a vita arról, hogy az egyre erőteljesebb német és kisebb részben olasz befolyás mellett miért nem sikerült a revíziós törekvéseket összehangolni. Ez a nagyhatalmi nyomásgyakorlással szemben elvben lehetőséget adhatott volna a régió államainak koordinált fellépésére, a visszakertült területek sikeresebb integrációjára is.

Kötetünk forrásai jól mutatják, hogy a Bethlen István, Teleki Pál és Kánya Kálmán által előkészített revíziós sikerrel együtt gyorsan tudatosult a Berlin részéről állított külpolitikai csapda veszélye is. Az 1918 utáni kelet-közép-európai határkonfliktusokat, kisebbségi vitákat az 1939 tavaszán–nyarán felgyorsult német és szovjet világháborús előkészületek mellett nem lehetett sem lezárni, sem befagyasztani. Ez pedig még inkább megosztottá és kiszolgáltatottá tette a térség régi és új államait, függetlenül attól, hogy az adott pillanatban mennyire voltak már elköteleződve Berlin felé.

181 MOL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. augusztus 17.